

На другому березі

I

Між двома берегами плила ріка.

Вітри різьбили кришталеве плесо в мерехтливій брижі, краплі дощу кололи шпильками гладку поверхню, бурі перекидали брили хвиль і каламутили непорочну прозорість води. Ріка плила невпинно, безугавно, мов час, і, мов час, танула в безбарвній долині небуття. На грані сірого обрію вливала чисті води в синє небо. Її крута стрічка загинала в кілька вузлів, холодними раменами обіймала прибережне каміння, плиткою мілиною лежала в пісковім руслі. Сотнями свердлів вертіла підземні жили старих скель, аж із твердих каменюк ставали діркуваті флейти, з яких добувала тихі, пронизливі звуки. Безконечні поцілунки мокрих уст вигладжували руби скельних відломків і придавлено шушукали на лагідних закругленнях кам'яних яблук. Шутер блищав із дна, наче потовчене скло.

Було щось вічно однакове і вічно змінне в поморщенім обличчі ріки. Якась предвічна мудрість старечого чола. Якась спокійна задума над всепроминанням. Якийсь шепіт підсвідомої стихії.

Міст лучив обидва береги. Мовби подавали вони собі долоні, котрі посередині взаємно себе хватили. Зігнений каблук, наче велетенський перстень, що його долішня половина закопана в землі. Ріка під мостом трохи приставала в розгоні й творила глибину. Прямовисні сукаті стовпи підносилися вгору з води, наче мозолисті могутні руки, щоб підперти його спіраллю. Плесо буркотіло з люті довкола стовбурів, аж захлистувалося білою піною. Наче милини в пральні, пучнявіли легкі синяві бульки. Хлюпали, прискали, стрибали, клекотіли, розбігалися, мов розсипана на вітер пригорщ борошна. Знов повертали й п'ялили в надгните тіло старих пнів гострі, колючі сніжні зуби. В літні дні вітер, мов

птах крилами, стріпував з мосту тумани жовтого порошу на гладкий паркет води. Дощ мив поруччя й витирав дочиста щілини. Коли-не-коли чорніли підводи на хребті пригорбленого велета, наче галапасш гриби на кремезнім дубі. Під тягарем возів міст стогнав незадоволено, важко, майже ненависно. Скрипіли в'язання. Непрошені гості переїздили якнайскоріше й зникали в безвісті далекого шляху. Міст віддихав глибоко з пільгою й струшував із себе нові хмари курива.

В повітрі лишався тільки відгомін гуркотливих коліс, немов дуже далекий притишений стукіт у барабан.

Майже щороку повені підривали міст, але не вдалося їм його повалити від довгих літ. Тоді приходили найтяжчі хвилини в житті дідугана. Коли почув гіркий смак каламутної води, корчився з ляку, кривився, тріщав з досадою, торохтів, рипів і вбивав міцніше стовпи в річище. Подібно змагун[1] розставляє ноги, коли має відбити удар противника. Перехилював чоло навпроти хвиль і ждав. Як лиш стрінула на своєму шляху затор, підносила ріка височенний горб, і брудна жовта стіна наступала стопудовим тягарем на мостові підпори. Лускотня розлягалася широкою луною й зливала громовим грюкотом усю долину, мов струями рясного дощу. Міст співав свою бойову пісню. Не першу й не останню. Міст завсіди виходив переможцем. Правда, по кожній боротьбі його латали, заповняли нові щілини, бандажували рани, дротували, мов надбитий горщик. Але міст стояв. Проходили бурі, розталі, повені, а він стояв. І все однаково непереможний. І все однаково гордий.

Лівий, нижчий берег займала широка, рівна, вільна оболонь. Зелена таця, злегка перехилена до ріки. Раптово земля підносилася вгору. Наче кротовина, висаджена якимсь велетнем-кротом. Декілька городців, а за ними перші підміські вулички.

Гвоздики, георгіни, айстри, бруд, спокій і сентименталізм.

О меланхоліє малого містечка! О тишо синього неба, завішена над
одноманітним щастям причикнутих, згорблених домів! О солодко-млявий
запаху провінції!

Тут серця б'ють повільніше, й, мабуть, повільніше ходять годинники.
Тут усе спізнюється. Тут день є заспаний і ніч невиспана.[2] Тут сонце
сонно позіхає й під тихий вечір ліниво заплющує червоне око. Тут місяць
забуває адресу останньої стації своєї подорожі і не знає, кудю зарання
вернути.[3] Вже світає, а він ще нудить світом над обрієм. Тут сон пахне
сіном і стіни пахнуть сном. Тут весна є чутлива, як старосвітський роман,
а дощиста осінь осоружна, мов дошкульний біль зубів. Тут вечір має колір
какао,[4] а світанок барву дівочих уст. Тут життя є банальне. Як рима:
сонце – віконце. Гітара, русяві коси, пропам'ятні віршики для дівчат,
Овідій, м'ятові цукерки, стара бритва, латані панчохи, вельтшмерц,
вишневий лікер, бажання направити світ, кминова юшка, широкі
парасолі, мрійливі очі, кальоші, геніальні люди до маловажних справ,
порошок на біль голови, приперчені дотепи, недіяльні товариства,
минулорічні журнали мод, злегка соціалізм, фіалка в петельці, світлини
пристаркуватих фільмових авторок, кишені огірки, огірчення на долю,
огарки недокурених папіросок, осінній настрій, ноктюрн Шопена на
розстроєному піаніно

ті-ра-ра-ра ті-ра-ра[5]

Мав двадцять літ і чорне волосся. Чого ж більше треба до щастя?

Мав уста, повні невисловленого крику життя, а в голові, наче в вулію,
вовтузився рій задумів, помислів, постанов. В чернетці свідомості
записував враження жадібно, пристрасно, скоро, без застанови. Був
п'яний від мрій і від своїх двадцятьох літ. Мав найбільший скарб людини –
спроможність зворушення, Божий дар захоплення. Ловив хвилини в
душу, жадну всепізнання. Вбивав у кожний момент дряпіжні кігті. Кожну
подію бажав розтовкти, мов горіх, і добути з неї ядро. Вилускати, вирвати
його. З примхливої поверхні моря дійсності хотів зібрати жменею всю

мерехтливу піну. Загорнути, видерти, здобути. Для себе, тільки для себе. Сміявся білими зубами хижака.

Від спонуки до чину йшов простим шляхом. Не кружляв, не обходив, не виминав, не шукав лисячих стежок, кругойдучих доріг, крутих переходів, підземних коридорів. Біг навпростець. Перешкоди або розбивав, або перестрибував над ними. Але не волівся вигідно довкола них, ані не повзав попід ними. Усе брав дослівно. Життя розумів як життя, отже, як те, що вічно живе, росте, ворухиться. Відчував глибиною свого "я" божественну всезміненість дійсності. Кожним нервом співзвучав з мелодією оточення. Широко розплющеними очима глядів на світ. Одним поглядом хотів обняти тисячобарвність цього, що бачив. Одним напруженням вух бажав схопити в акорд різнотонність, що дзвеніла довкола. Одним віддихом старався вдихнути ошоломну запашність природи, одним дотиком випити розкіш нервів при зіткненні з речами. На кожне явище протидіяв усім єством, був наче настроєна скрипка, яка на кожний доторк відповідає доглибним відгомонам. В кожну справу вкладав себе без решти, без застережень, без задержання відступу, без конечної відстані. Коли йшов під гору, мусив вилізти на шпиль, коли впадав до води, поринав на дно. Не вмів ніколи задержатися посередині. Був справді молодим.

Однаке навала вражень оголомшувала його. Переживав кожну найзвичайнішу, найбільш буденну подію з потрійною силою відчуття, й тому надмір почувань не міг знайти собі місця в малообіймистій свідомості, розбивав рамці, розсаджував межі, виливався поза берег душі, немов свіже пиво поза край склянки. Переживав не вибирав, сприймав усі, як приносило їх життя, схоплював усі без огляду на їхню справжню вартість і корисність. Наче втомлений робітник п'є в гарячий день холодну воду, не дивлячись на те, що може собі зашкодити, наче дитина, яка жадібно ссе яблуко, не вважаючи, чи воно спіле, чи зелепуга, висмоктував ласо з кожної хвилини можливо найбільшу кількість зворушення. Не диво, що його свідомість була, немов шпихлір, в яким лежать порозкидані без ладу одні на одних різні прилади, потрібні й зайві, важні й байдужі, нові й давні, цілі й позовані, в яким лахміття,

цундри, ганчірки, катрани, відламки ржавого заліза, вирізки прохнявих дошок, кусні потовченого скла, позагинані цвяхи, шкamatтя пожовклої бляхи та всяке інше шпаргалля лежать усуміш з недавно придбаними, позиточними, бездоганными речами. Звичайно, що уявлення, користуючися такими нерівними й різновартними засобами, не могли діяти цілком правильно. Витворювався зрозумілий розгاردіаш внутрішнього життя. Безладно накопичені враження не дозволяли поневолити підземних невидимих струй душі. Його воля переносилася радніше на зовнішні справи, але не вміла загнuzдати власних підшкурних гонів. Межі свідомості, передсвідомості й підсвідомості, з природи крихкі й невиразні, ставали ще більше плавкі й бгачкі, залежні від настрою, від найменших спонук хвилини й оточення. Майстерство свобідного володіння своїми гонами було йому ще чуже. Внутрішня перегать була збудована з дуже ламкого матеріалу. Бурхливі сили, котрі діяли в сутеренах душі, легко й без труднощів переходили на поверх свідомого. Душевна будівля хиталася часто від власних землетрусів.

Ви бачили сьогодні мого героя? Не стрінули його випадково на місті? Може, не доглянув вас, може, не встиг здійснити капелюха на ваше привітання, може, перейшов безбач мимо вас? А може, ви його не добачили, ідучи в коловороті своїх клопотів і турбот? Може, його не пізнали в метушні буденних журб? Він так гарно, щиро, сердешно всміхається до знайомих. Ви здвигаєте плечима, дивуєтесь, кажете, що не знаєте його. Але ж ні... Ви його, напевно, вже десь колись зустрічали. Подивіться тільки до закомір-ків своєї пам'яті, перетрусіть її підсвідомі закутки, перегляньте її таємні нетрі, а знайдете його зовсім виразний, чистий образ. А втім... хай буде. Прошу дуже.

Представляю героя моєї повісті.

Марко – таке ймення мав син судді Мартовича – це був трохи дивний юнак.

...

Вокзал поволі спорожнів.

Поїзд у сторону столиці від'їхав перед п'ятьма хвилинами, найближчий спішний мав переїздити аж за годину, а особовий за повні дві й чверть.

Ті, що висіли, найняли дροжки або таки піхотою по-воліклися до віддаленого більше як один кілометр містечка. Кількох брудних і пелехатих жидівських крамарів ще якийсь час коріцмалося з навантаженими скриньками й товстими чемоданами, але незабаром і вони зуміли дійти до ладу зі своїми клунками та покінчили завзятий торг з худощавим, наче тріска, візником за ціну перевозу. Обсіли бричку так густо, щоб між ним та їхні в'юки не встромив навіть голки, стара, знуждована й сухоребра, як її власник, кандиба зігнулася в чотири погибелі, луснув батіг.

Згорблений, кощавий сторож, що відбивав зужиті білети, глянув мутними байдужими очима за останнім пасажиром, сплюнув у кут і зникнув у дверях. Касир замкнув своє віконце, перейшов до сусідньої кімнати, закупив папіроску й почав сердешно позіхати. Урядовець руху поплентався до канцелярії, зняв свою червону шапку, обтер хустиною піт з чола – був жаркий духотний липневий день – впав у фотель, мов до якогось глибокого рову, відітхнув і став щось читати.

Находив поволі вечір.

Замовк гамір. Стало важке безгоміння. Начеб небо білою ватою хмарин обкутало всі речі й відібрало їм спроможність звуку. Довгий час було так безголосно, що тиша аж лящала в ушах. Лініві рухи грязли в безмежнім спокої повітря.

У ждальні третьої класи спав на лавці якийсь волоцюга неозначеного віку й професії. Його вайлувата постать лежала безрухо, мов сукаста колода. Дівчина з буфету ловила настирливі мухи й дивилася без думки в замурзане та поцятковане комахами вікно. Її рябе від веснянок обличчя виявляло безкраю, дошкульну нудьгу. Очі втратили весь блиск і були, наче два відламки звичайного, мертвого скла з якоїсь розбитої шиби. Довкола бочки з содовою водою деренчала мушва, невдоволена, що не може дібратися до спокусливого питва. Ледве чутний бренькіт дзвенів, мовби здалека, з глибини або з-під кльоші й уже на кілька кроків розпливався, танув, розвіювався в густім, наче мед, повітрі.

Навіть рекламні плакати на стінах, котрі привикли невпинно кричати, немовби притихли. Ніхто їх не слухав, тому зашарілися, примеркли, вилиняли, знизили голос. Начеб їх заціпило.

Наближався вечір повільною ходою.

Спека, дійшовши до найвищого ступеня натуги, почала незаметно меншати. Розжарений пісок на пероні став помалу холонути. Золотий диск сонця, кинений невідомими руками зі сходу на захід, долетів до своєї мети. Стояв просто над рейками, які прямували також у ту саму сторону. Далеко на заході збігалися в одну пряму лінію й, наче тонкий дріт, устромлений у небо, танули в незнанім. Сонце, завішене над рейками, подобало на полум'яну локомотиву, що їхала в далекий незбагнений світ і покидала самотній двірець, щоб завтра зарання знову до нього вернути з противної сторони, щоб по короткій ночі вогняним струменем виплинути на протилежнім кінці залізного шляху.

Блиск падав на шиби вокзалу й грав на них великими химерними плямами щирого золота. Це був останній прощальний поцілунок сонця й скла. Сонце, що від'їздило рейками до невідомої стації на заході, лишало за собою золотий сигнал свого переїзду.

Земля, обдарована, наче старий горнець, рейками, віддихала. Втягала в свої чорні, закурені вугляним димом, запорошені сажею груди свіжий холод, що його приносили на своїх раменах перші тіні. Рейки, набряклі від жару, тепер корчилися й вертали до своєї первісної постаті.

До вокзалу прийшли нові гості. Найперше старий халамидник. Двигав чималу скриньку й сапав, мов попсована машина. Пришкандибав до ждальні, скинув свій вантаж на саму середину головного стола й вийняв з кишені халата капшук із тютюном. Хустиною обтер піт з обличчя, яке мало барву мазі, що осідає на дні люльки. Вічно переляканими очима обвів довкола й посадив на лавку біля стола самого себе – людський клунок.

Пройдисвіт із кута пробудився, вирячив зіниці, розправив руки, закахикав голосно й перевернувся на другий бік. Дівчина з-за буфету стрепенулася, машинально підвела голову вгору й надула невдоволено пухляке лице.

За хвилину вкотилася з гамором крізь широко відчинені двері огрядна, ставна міщанка в великій білій шалі. Гримнула своїм чемоданом об лавку, ловила неспокійно грубими устами повітря, немовби воно втікало від її губ, холодила себе кінцем шалю й зітхала могутньо повними дужими грудьми.

Стація почала оживати. Непорушність липневої спеки став розганяти вечірній легіт. З недалеких сосон добував лагідні, боязкі шумливі звуки. Підбадьорені мухи й собі завели голосніше. Гуділи передсонну шепеляву пісню. Комашиний бренькіт і сосновий шум зливалися разом в одностайний текучий гомін, що нагадував тихе дзюрчання малого потоку. Вибивався понад них вищими тонами нерівномірний, невгомний дзенькіт рейок, що тоншали під дотиком холодних долонь надходячої ночі. Брязкіт цей був схожий на легке, ніжне торгання струни ена скрипки. В міру, як тахнув бзик мушви, вилітав угору деренькіт залізного паліччя, подібно як вигук флейти вистрілює понад повільну течію оркестри.

Навкруги двірця заметушилося. Невідомо звідкіля висипався гурт залізничників. Сновигали туди й сюди, вешталися з кута в кут, тягалися по всіх усядах. Рогаті сині шапки заглядали до ждальні, зазирали до буфету, кружляли довкола сигналового стовпа. Сині шапки вітали одна одну, здоровили себе, сміялися, перехиливалися. Синя шапка зацвіла в касовім віконці. Сині шапки впливали й зчезали, підносилися й танули.

Раптово над плямами синіх шапок заблищала червона керівника руху, який з урочистою повагою розпочав свою подорож з одного кінця перону на другий. Червона шапка йшла гордо й байдужо до оточення.

Ждальня стала майже повна. Тисячний раз повторялися тут ті самі події, настрої, переживання, почування. Тисячний раз дивилася ця звичайна, невибаглива кімната на все однакову, все таку саму різношерсту юрбу, тисячний раз слухала кахльова піч завжди таких самих розмов, тисячний раз нарікали тріскотнею лавки на гнітучий тягар клунків та їхніх власників, тисячний раз дурманіли кульгаві столи від хмар тютюнового курива.

Обличчя залягла одночасно нудьга й гарячка, німе отупіння й нервові подразнення. Підсоння залізниці почало діяти. Своєрідний настрій вокзального коридору та ждалень хватав у свої кігті серця й мізки, входив з повітрям у груди, розгнуждував в'язання м'язів, пушав думки в рвучий крутіж, вирівнював світовідчуження поодиноких людей, нищив окремі одиниці й творив з кількадесятьох осібняків безформну, поневолену ним, податливу, безопірну масу. Теплота тіла підносилася, живчик бив скоріше, думки ставали легкокрилі, але зате безладні. Стан менш-більш такий, який буває по сприйнятті малої частки алкоголю. Скажім, по двох чарках горілки.

Перед касою стояв довгий хвіст. Касир машинально підносив голову й без іскри заінтересування звертав мовчазний питальний погляд на добродія, що, спітнілий, розгарячений, задиханий, підкочувався з черги перед віконцем й витиснений перше, мов цитрина, тепер бовтав язиком і лепетав щось під носом. Накінець видушував з горла назву цієї своєї

подорожі. Урядовець відвертався одноманітним бездушним оборотом, підходив до шафи, шукав квитка, пробивав його – все однаковими повільними, неживими рухами. Тимчасом останні в ряді різкими, неритмічними жестами висловлювали свою невгамовність і тривогу. Їхня нервова метушня відбивалася яскраво від апатичної пинявості продавця. Підтюпцем перебирали ногами на місці, крізь плече попередників зазирали неспокійно в квадратний отвір, що в нім являлися козинок шапки та ніс. Струя дрижання переходила людьми, мов електричний струм дротом. Здавалось, що якась сила втягала поволі живий мотуз пасажирів досередини. Він скорочувався, корчився, але все-таки весь зникнути не міг.

В городе Николаев уже 39 человек стали миллионерами ...

Ты навсегда забудешь о нищете...

В городе Николаев истерика! Обычные студентки стали ...

Немедленно узнайте, как девчонкам удалось вырваться из ...

Съемные зубные виниры — настоящая сенсация в городе Николаев ...

Невероятно удобная вещь для скрытия зубных недостатков

III

Марко всів до поїзду.

Бгачко вискочив на східці, легко перекинув себе на поміст, струсив сніг з пушистого хутряного коміра й з рукавів, поправив пальто, відстебнув горішній гудзик, гупнув кілька разів черевиками об підлогу, аж облетіла груба верства м'якої білої вати, що обкутувала їх з усіх сторін. Несучи перед собою свої клунки, наче щит, увійшов до середини

вагона, перетиснувся вузьким коридором, знайшов незайняте місце побіч якогось лисого добродія, поклав на полицю чемодан з книжками й платтям, зсунув з рамен плащ, на яким лишилися ще рештки снігового борошна, обтріпав їх старанно, витер сніжну мазюку з крил капелюха й сів вигідно на лавці.

Була щойно четверта година пополудні, але грудневий вечір скоро розкидував свої довгі тіні. Падав сніг великими клаптями, обсипував шапки залізничників сивим пір'ям, лягав на темних хутрах пасажирів ясними плямами, обкутував залізне поруччя поплутаними сірими нитками, білив розпорошеним вапном дахи кіосків, що виглядали, наче базарні буди під широкими полотняними парасолями, борошнів м'яким сипким піском увесь перон, обвивав лляним прядивом капелюхи. Мокнули шибки окулярів, наче від сліз, холодна вогкість спливала за коміри, ноги грузли в м'якому пухові. Легкі сніжинки кружляли безшелесно, заточували обіймисті колеса та спіралі, підносилися вгору, обпадали вниз, задержувалися на коротку мить безрухо в густім від мряки повітрі, перехилилися, мов шалі-човники, то в одну, то в другу сторону, виверталися й по довгім герці тихо сідали на землю. Срібні бджоли вилітали з вулія неба й роєм укривали світ.

Під абажуром падучого снігу вокзал палахкотів лампами. Крізь снігову заслону набирало світло чудової молодшої барви. Сніжинки в світляних смугах іскрилися, наче справжні кришталі. Ліхтарні кидали розкішні жмути сріблявого блиску. Великий двірець був схожий вогнями на могутню ракету. Здавалося, що за хвилину казкові лосняві стовпи розприснуть, розіллються, хмарою іскор розвіються в чорних нетрях ночі.

Марко не прощав нічого. Вертав до рідного містечка, до батьків. Байдуже дивився на скляну гору вокзалу, на рясно освітлені будівлі, на блискучий букет різнокольорових світел.

Гудок.

Десяток долонь у шкуратяних рукавичках піднеслося вгору й лінивими рівномірними жестами давали знак прощання. Крізь завітчані морозом шиби поїзду було видно тільки тіні замкнених усередині людей. Невиразні обриси голів, розпливчасті зачерки облич. Химерним льодовим рисункам на вікнах надавало тисячолампне світло недійсної, неземної краси.

Валківничий підніс руку:

– Від'їзд.

Останній сигнал.

В вагоні не було натовпу, але теж і не зовсім порожньо. Загалом вигідна їзда. Коли Марко розглянувся ближче по переділі, побачив, що має ще дев'ятох товаришів подорожі. Довгий час сиділи мовчки, похнюпивши голови. Одностайний ритм смоків та коліс колихав до сну. Повільний темп заплющував очі й розледашував думки й м'язи. Рівномірний стукіт гудів глухо в ушах, втискався під череп, вбивав цвяхи до мізку, шумів беззвучно в голові. Чавунка захлистувалася гугнявим співом, ретязі хрипко скрипіли, ланцюги клацали залізними зубами, в каглі шевеліло, розігріта пара сичала в руках, що ними розходилася по всім поїзді, наче кров жилами по тілі. Обгортало бездушне отупіння, обіймало чола слизькими долонями, обтяжало руки та ноги лінощами, хвилювало живчик, затемнювало зір. Запах окису вугля дражнив слизові оболони носа. Невпинне гойдання давало устам солодкавий, млосний смак. Одноманітна музика хватала за горло, спиняла віддих, гальмувала працю свідомості й усипляла ум.

Початок їзди залізницею звичайно впливає в цей спосіб, приводить до сонливищ, розледащіння, безтямності, бездум'я, дрімоти думок, невразливості. Нагадує це настрій, який переживаємо, викуривши більшу кількість папіросок одна по одній, безперестанку. Буває в нім своєрідна розкіш, що її справляє повна безчинність свідомого й хвилеве звільнення

волі. Одначе це самопочування хутко минає. Припливає друга хвиля залізничного настрою. Назовні виявляється вона охотою до балачки, оживленням, зачіпливістю, ворущкістю. Підсоння подорожі починає розігрівати, теплота тіла під (пропуск), серце б'є живіше, кров кружає швидше.

.....

* * *

[Їзда саньми]

Я знав дівчину.

Мала дзвінке ймення: Соня.

Але її тепер уже немає.

Це таке звичайне, буденне, а одначе цього досі не можу зрозуміти. Повторяю безліч разів, уговорюю собі безугавно, що вся ця історія така банальна, наче любовний трикутник з французького роману, й ніщо не помагає. Думаю й не можу розчовпати. З кожним днем наростає подив над нерозгаданою плутаниною цього, що називаємо дійсністю. Де знайти лік на дивність життя?

Чи ви знаєте час першої любові?

Тоді, коли римуємо: її – солов'ї та кохана – омана. Тоді, коли паленіємо при стрічі з молодими жінками, коли носимо в нагрудній кишені кілька світлин знайомих красунь. Тоді, коли пишемо ночами невислані листи до незнайомої. Тоді, коли граємо на мандоліні й ходимо на лекції танців.

Маємо обов'язково зле зав'язану, але зате багатобарвну краватку, а в неділю пополудні вкладаємо до петельки квітку. Коли це весна, фіалку або незабудку, коли осінь, очевидячки, айстру. Коли представляють нас їй, шурхаємо незручно черевиками, коли стрінемо її на вулиці, робимо широкий, півкруглий мрійливий оборот капелюхом.

Що нам лишилося з цих літ?

Терпкий запах молодості й тихий шелест запованих книжечок віршів. І це дурне питання, узате з трафаретної сентиментальної пісеньки.

Вони мають пам'ятники в рожевих оксамитних обгортках. Подають їх з соромливою усмішкою. Уписуємо тут віршики (очі – ночі, мрії – вії), малюємо рожу й кусень блакитного неба (найдешевіша ґудзикова фарба), а іноді додаємо грецьку цитату. Очевидячки тому, що вона грецької мови не вміє. Звичайно, треба показати в чому-небудь свою вищість. Накінець підписуємо з темпераментом доконче відвічне штабхове: на незабудь.

Балакаємо з фаховою знайомістю про жести рук Ґрети Гарбо й про блекленд у сітківці.[6] Вираховуємо докладно швидкість їзди на годину "Бугатті" та "Альфа-Ромео". Робимо підсумки останніх м'ячевих змагань і передбачення на майбутнє. Трудимося над такими важкими питаннями, як, наприклад, чи кращі є білявки, чи чорнявки, або в який спосіб поліпшити світ і усунути з нього злидні та горе.

Усе жде на нас. Усе існує тільки тому, щоб ми мали що направляти, поправляти, виправляти, справляти, розправляти, приправляти, доправляти, відправляти. Хочемо змінювати, відкривати, здобувати, винаходити, й з тяжкими джаганами[7] йдемо розбивати замки давно відчинених дверей. Бажаємо, щоб усе було простолінійне, рівне, явне, ясне, зрозуміле, очевидне, наглядне, відкрите, мов на долоні.

Навпаки, життя заплітає нас у складний коловорот вражень та подій, веде на перехресні стежки колишнього, сучасного та прийдешнього, каже розбирати нам поплутані сліди минулого, пізнавати заслонені дороговкази теперішнього й відчитувати нечіткі знаки майбутнього. Кладе нам перед очі нерозбірну мережку, ускладнює кожне найпростіше, найзвичайніше явище, заслонює мерехтливими змінними брижами таємну тривку глибину, показує в нутрі кожної речі незбагненну загадку й лишає нас самотужки. Бунтується проти цього наша вдача, наша снага, наша кебета, наш підсвідомий гін. Ні, ми не будемо розмотувати ниток, розкутувати плетива, розплітати нерозгаданих вузлів, розв'язувати загадливих ключок, розшифровувати тайного письма. Ми гострими молодими зубами розчавимо твердий горіх загадки життя. Зашморгнуло нам життя на шию петлю таємниці, але вона не задушить нас, ми її розхристаємо нігтями, розцундримо губами, звільнимо п'ястуками. Не хочемо розкладати мережива дійсності, ми його розсіпаємо, розсмикаємо, роздеремо на дрібні торочки. Розпорпаємо пальцями глиби невідомого. Коли не можна розплутати сіті, то її потнемо на шкamatтя, розтягнемо на малі мотузки, зімнемо нагамуз. Ми не будемо переговорювати з життям, тільки боротися з ним до крові, змагатися до втрати тямки, хоч би прийшло гризти яснами, хоч би прийшло штовхати чолом, колоти лобом у кам'яну безвість.

Однаке ворог утікає перед нами, грається з нами, наче блимавка з заблуканим мандрівником, або зрадливо вдаряє ззаду. Стукаємо жменями в порожнечу, вивалюємо неіснуючі двері, здобуваємо уявні фортеці, причалюємо до несправжніх пристаней, сіємо зерно на воді, різьбимо статуї з льоду, підписуємо свої прізвища на каменях, митих дощем.

Гіркий, мов хиніна, смак розчарування.

Ця хвороба появляється незавважно при переході з віку хлоп'ячого до юнацького. Приходить от так собі, з нічого, з повітря. Тоді не можемо собі знайти ніде місця, бокуємо від товаришів, відчужуємося від батьків, цураємося давнішніх розваг, не цікавлять нас дотеперішні заняття. Тоді

звичайно починаємо курити й димом намагаємося заспокоїти дрижання розстроєних струн душі, утихомирити внутрішній неспокій, заглушити безосновний, безпричинний ляк. Захлистуємося куривом, кашляємо, кахикаємо, шумить від нього в голові, але зате тупіє на хвилину розгнuzдана вражливість нервів. Вештаємося бездумно по кімнаті, сновигаємо без цілі вулицями, придивляємося довго на вітрини й нічого не бачимо, поштовхуємо ліктями прохожих, ходимо неправильною стороною, кружляємо тими самими хідниками, повертаємо мимохідь до тих самих місць, переходимо без потреби з одного боку на протилежний, підглядаємо ненароком, безважливо, без власної волі вуличну метушню, хоч по правді не цікавить нас, не займає нашої уваги, є зовсім і зовсім байдужа. Невміло ставимо крок, підносимо ноги невлad, що іноді заплутаються на якій-небудь розколині чи просто-таки між собою, наче дві цупкі, негнучки палиці. Ловимо ґав, витріщаємося на оточення, мовби не мали нічого кращого до роботи. Бажаємо, щоб міський гомінливий веремій задурманив нашу схвильовану свідомість, немов алкоголь. Хочемо впитися лунким, галасливим, гучним, різким, яскравим сум'яттям і забути про все, забути про самих себе, забути про своє існування. А в цьому дзвінкому гаморі, у цьому метушливому житті чуємо свою гостру окремість і неподільну самотність. Утікаємо перед хижими кігтями життя в пустелю міста. Бо справді людина найбільше самотна є в юрбі.

Коли ми на селі, волочимося нестямно полями, топчемо вигинчасті круті межі та борозни, толочимо повісма скиб, талуємо зелені вигони й облоги, талабанимо мочаковиння, грузнемо наосліп у калюжі, манджаємо навмання непрохідними чагарями, чалапаємо навпростець колючою гущею, а під вечір вертаємо додому покалічені, закривавлені, виснажені, утомлені, знесилені, обідрані, обхлюпані, замурзані, заялозені, заболочені. Шукаємо цілющого ліку природи, а може, квітки папороті, синьої пташки, того, що недосяжне, невпійманне, нездійсненне. Утеча від себе самого. І одночасно погоня за своїм "я".

Стоїмо довго, довго біля вікна, похиливши чоло на долоню, спираючись на лікті. Дивимося невидючими очима в імлисту далеч. Не думаємо ні про що, зовсім ні про що. Це говорить підсвідомість, але ми її

мови не розуміємо. Чуємо дивний стукіт до дверей свідомості, але його значення не вміємо схопити. Хто стукає? Хто кличе? Навіщо?

.....

[Прощання Ігора]

Ми стояли на коридорі вокзалу.

Від перону вливався кислий запах диму та вугілля, від подвір'я ззаду плили широким струменем свіжі пахощі бузку та жасмину, що цвів у городі побіля двірця. Із ждальні, наче з печі, виповзали густі хмари тютюнового курива, змішані з млосним випаром людського поту. Усе це вертіло терпко в носі. Хотілося пчихати, наче від сильної табаки.

Крізь брудні шиби вікон сміялася весна яблуневим квіттям, немов молода дівчина білими зубами.

Відчиненими дверми влітав із саду запашний, бадьорий вітер, але швидко перебивався крізь стухле повітря в нутрі й якнайскоріше втікав другою стороною на вільний простір. Лагідний протяг холодив гарячку спітнілих чіл.

Велика тягарова вага рипіла протяжно й хрипло, двигаючи на своїх дерев'яних плечах кучугуру клунків.

Ти був спокійний. До цього ступеня спокійний, що мене це навіть дивувало. Рухи самовпевнені, смілі, погляд звичайний, хода сильна, рішуча, на устах лагідна усмішка. Навіть сліду якогось більшого зворушення, якогось внутрішнього потрясіння. Зовнішній вигляд і поведінка зовсім такі, як перше. Мовби між нами ніщо не скоїлося, мовби між нами не стала висока стіна, не відділила нас, не відмежила, не перегородила, не розв'язала, навіть не діткнула вузлів нашої приязні. Дивилися один на одного так щиро, вільно, по-давньому, без жадного

збентеження, без жадної недовіри. Мимохіть виринула радісна думка, що все ж таки наше побратимство сильніше від жінки, що заковирих долі не кинула на нього навіть найлегшої тіні.

Ми не бачилися від кількох місяців. Тоді по цій жахливій пригоді з вовками я вернув до містечка, ти лишився в себе на селі. Учора ти приїхав до мене, балакав багато на різні теми, був оживлений, говіркий, зацікавлений усім, охочий. Одначе про пережиту подію й про Соню за весь час навіть не згадав. Я розумів тебе дуже добре. Від першої хвилини зустрічі вже знав гаразд. Так треба, так конче треба. її не було, її напевне не було, її треба викреслити з нашого життя, треба вичеркнути з нашої свідомості, виключити, виділити, викинути з наших "я". Губка часу вимаже її з таблиці нашої пам'яті. Але в глибині підсвідомості підносився сильний голос бунту, та я чавив його непощадно таки в цю мить. А ти?

Сьогодні ти був, може, трохи менше балакучий, але загалом нічим не зраджував сумного чи неспокійного настрою або схвилювання. Уражала мене тільки одна маловажна подробиця, що її я ледве й завважив. Ти був зодягнений занадто поважно, сливе що й урочисто. Чому ти надяг на себе в цей весняний ранок своє найкраще чорне вбрання? Чорна краватка, що ти її досі ніколи не носив, надавала тобі безмалю жалібну подобу? Раптово став якийсь задумливий і серйозний. Проте ніщо не здавалося колотити твого спокою та рівноваги, на погляд ніщо не каламутило плеса твоєї свідомості.

Ти ждав терпеливо своєї черги перед касою. Я перекидав з нудьгою байдужим зором по розгарячених обличчях і нишпорив ним марудно по запорошених спинах. Накінець касир, жовтий з досади, наче гарбована шкура, скінчив лаяти перелякану селянку, й ти видобув з горла касового віконця для себе квиток.

Був уже крайній час.

З рипливим стукотом буферів, постогнуючи з втоми, вкотився поїзд. Сопів, наче хворий на ядуху дід. Бленда-ючи ретязями, шкандибав хвилину, мов кінь, що йому затиснено зубело, трявся, теліпався в смішних, кульгавих підстрибах, аж доки не присів. Бризнув з димаря високим водограєм курива, порснув з боків струмками пари, мов надутий пухир, що його раптом передіравлено. Виплюнув з вагонів кільканадцятьох пасажирів, щоб на їх місце прийняти нових.

В останню мить я купив на пероні від обідраного хлопця жмуток білого бузку й подав тобі. Тоді мимохіть пригадав собі, як колись у дитинстві було навпаки, як ти приносив мені до шпиталю свіжі букети, а з ними запах весни. Ти всміхнувся добряче, але знічев'я споважнів. Довго, довго тиснув мою долоню. Очі загоріли дивним вогнем і швидко погасли. Навперемішку блищали й попеліли холодом. Уста мовчали.

Наприкінці висмикнув свою руку з моєї жмені й побіг на східці вагону. Скоро, хутко, мовби тебе щось гонило, мовби тебе переслідувала якась думка. Двері обійняли тебе й заслонили.

Зарокотали колеса.

Я метнувся за поїздом, що втікав переді мною, задиханий димом.

Раптом відчинилося вікно одного вагону, вихилилася голова, а вітер доніс до мене тихі слова:

– Будь щасливий... з нею!

.....

* * *

[Кінець Ігора]

Я не міг заснути.

Перекидався з правого боку на лівий і, навпаки, пхав долоні під подушку, витягав їх звідціля й клав на ковдрі, знову переносив їх на подушку, але це нічого не помагало. Заплющував насили очі, старався зовсім, зовсім не думати, викинути з свідомості всі гадки, вимести їх, мов сміття, пробував рахувати: один, два, три, чотири... Але все дарма. М'яка долоня сну не лягла на моєму чолі.

Годинник стукав на стіні рівно, розмірно, ритмічно.

Однак моє серце не дало достроїтися до його спокійного темпу.

Уява хвилювала, мов розбурхана вода. Думки, наче брижі, впливали, мерехтіли, вовтузилися, плуталися, проблискували, дрижали, яснішали, темніли й танули безслідно. Розприскувалися, мов іскри, й гасли. Але в підсвідомості родилися нові й знову вистрибали на поверхню. І знову маяли, блимали, кружляли, доки не потухли й не розплилися. Це повторялося раз у раз, раз у раз безперестанку. Якись дивовижні примари, розвійні тіні, розпливчасте привиддя, постаті без обличчя й обличчя без обрисів, знайомі й неznані, близькі й байдужі, гостродійсні й імлісті, виразні й туманні, чітко нарисовані й безформні, мінливі, метушливі, плавкі, воружкі, рухливі й непорушні, легкі й олив'яні, невпійманні, безбарвні, безколірні, дивно сірі, тьмяні, безмовні, безшелесні, безгомінні, мов з цього світу й мов не з нього. Відштовхував їх від себе руками та ногами, а вони падали на мене, мов листя з дерев, накривали собою, чавили, душили, пригнічували. Холодний піт бучавів на висках.

Распродажа зимней коллекции мужской обуви уже началась! ...

Распродажа зимней обуви. Натуральная кожа. Оплата при ...

Фирменные кенгурушки с фантастическими принтами!

Непревзойденное качество от компании Mountain теперь ...

1 934,00 €

(Враження цього вечора були занадто сильні, щоб міг я тепер міцно, кріпко, безжурно спати. Це не було видиво, це справді вона. А може, таки не вона, а лише привид. Настирлива, улізлива, млосна, солодкава музика дослівно млоїла мене. Хто Соню туди завів?)

Дніло.

Темрява ночі сіріла, половіла, линяла, мов старе хутро. З однобарвної чорної площини почали виступати зразу бліді, замазані, недокладні зачерки поодиноких речей, мовби на таблиці рисував хто сивою брудною крейдою. Згодом нестійкі обриси дебелишали, хмарні, сірі плями набирали живої крові кольорів. З одностайного паперу ночі вирізували ножиці дня силуети постатей, а пензель світла клав на них теплі барви.

Довго й даремно кликаний сон не злинув на втомлені повіки й зарання. Годі. Хоч я цієї ночі майже зовсім не спав, зірвався з ліжка скорше від усіх удома. Ніяк не міг видержати в цій недоцільній шамотні з безсонням. Якийсь підсвідомий неспокій, якісь невпійманні, невиразні передчуття поставили мене на рівні ноги.

Змив себе холодною водою, здригаючись від свіжої лоскотливої розкоші, обтер грубим, їдким рушником і поволі надягнув плаття.

За вікном клекотіла весна водограями пахощів. Спраглий вітер пив жадібно краплини рясної роси й обсушував стеблини трав та пелюстки квіток.

День підпалював понад далеким узгір'ям ватру сонця.

Ранок був такий подібний до вчорашнього, коли ти від'їхав. Твої останні слова бриніли в ушах, немов комахи.

Одначе я не радів, не відчував ніякого вдоволення, навпаки, мав дивне враження, що якась дуже важка струна мого "я" раптово тріснула, перервалася й уже більше не грає. Струна єдина, незабутня, доконечна, необхідна, нічим не замінна. Підсвідомість воркотіла глухо й грізно. Що вона знала?

.....

Не минула година, коли замаяла на ґанку жовта шапка листаря.

"Марку!

Прости мені, що не маю сміливості сказати тобі цього просто до віч, що вживаю посередництва німого, холодного паперу, коли можу миттю побачити тебе самого, як лише тільки цього забажаю. Ти живеш побіля, тільки ріка ділить нас, але я не можу зважитися перейти мостом. Не маю відваги стиснути, як давніше бувало, твоєї долоні.

Знаю, що це буде для тебе гострий та несподіваний удар, але ти видержиш його спокійно й непохитно. Адже ж ти молодий мужчина й тобі не личило б інакше. Вірю, що не засоромиш мого поняття справжнього мужчини, не зрадиш образу, що я його витворила собі про тебе.

Не буду завивати стріли в бавовну, ані полину солодити цукром. Це для тебе зайве. Поставлю справу серйозно й руба. Пам'ятаю, ти ненавидів тих, що б'ють п'ястуком у шовкових рукавичках.

Знаєш, що нашу зимову пригоду я відпокутувала довгою хворобою. Зрештою, ви оба до мене навідувались не один раз. Тоді я багато передумала, чимало перебалакала сама з собою, переглянула й перевірила всі свої думки та почування. Відома річ. Вечори довгі, наче

вічність, безсонні ночі, сестра хворих – самота, кажуть, глибше подивитися в своє нутро. Тоді бачимо такі тіні та сутінки, що ми їх перше не завважали, тоді постерігаємо такі признаки, що ми їх досі в звичайнім житті не мали часу запримітити. Тоді посилюється наш внутрішній зір. Стає гострий і хватає речі давніше невпійманні або й зовсім закриті. Серед цих непроспаних ночей я глянула крізь нове скло на наше кохання й дійшла до висновку, що вразить тебе боляче. Пригадуєш собі, що наша любов почалася при фальшивих сигналах. І правдивою хіба вона ніколи не була. Не перечу, я думала досі інакше. Був час, я щиро вірила в дійсність цього почуття. Я тоді була б глибоко здивувалася, коли б хто запевнював про що інше, я була б ще як розсердилася, коли б хто хотів захитати цю віру. Одначе тепер я дивлюся на це іншими очима. Не вмію відповісти, чи перше я оббріхувала себе, чи справді відчувала те, про що була свято переконана, а щойно згодом пізніше змінилася. Коли почування минуло так легко й без потрясінь, хіба не було воно таке доглибне, хіба не вросло своїм корінням у спідні шари душі? Знаю, мої слова для тебе жорстокі, але рубаю ними без хитання, щоб між нами не стояла брехня хвилевого настрою. Навіщо нам цієї огорожі, навіщо нам цього миру? Він на погляд ніжний, тонкий, тендітний, але спрожого може стати дійсним кам'яним муром, справжнім тягарем. Краще бути вільними і не в'язати собі майбуття хоч шовковими, але зате поплутаними та складними вузлами. Краще спинити гру перед порогом, що за ним могла би ждати життєва відповідальність. Не обманюймо себе дітвацькими привидами, забаганками, примхами й відрухами. Це, що тільки діткнулося поверхні, а не зуміло ввійти вглиб, не може бути завдатком і засновком прийдешнього. Наше кохання не видержало спроби самоти, спроби з усіх найпевнішої й найдоцільнішої. Виявилось нетривке навіть супроти такого буденного удару. Воно вже при своєму народженні носило в собі насіння нетривалості. Час дозволив йому пустити кільці, зацвісти й відцвісти.

Не обвинувачуй свого друга. Ти сам знаєш, що він не згодився би на роль цього третього. Я не знаю, де він. Він явно мене цурався. Так рідко його бачила, а одначе я тепер, щойно тепер зрозуміла, що тільки з ним могла стати щасливою. Одначе не підозрювай мене, що це тільки

звичайна заміна предмету почувань. Був один, а коли став нудким, знайшла другого. Це було би несправедливе, кривдне спрощення складного по суті явища. Ти не надокучив мені ніколи, й я не шукала іншого. Це не пересит і бажання нового. Ми не змогли досі нашого почуття заспокоїти, не те щоб ним пересититись. Ми не мали ще часу і спромоги нудьгувати з собою, й я не замінила тебе Ігором. Хіба знаєш настільки свого друга, що не можеш мати ніяких підозрінь супроти нього. Між нами не було й немає жодного роману. Ми від цієї звісної події взимі досі не бачилися. Не говорили з собою, не обміняли одного-однісінького слова, одного-однісінького погляду, не писали до себе нічого, навіть не чули про себе ніяких вісток. Я втратила слід його існування. Одначе власне тепер, коли життя вичеркнуло його з моєї дійсності, він виринув у моїх почуваннях. Але він про це не міг і не може довідатися. Бо не тільки є несвідомі думки, але й несвідомі почуття. Я його любила в підсвідомості від самого початку, а тебе тільки як його найближчого друга, як когось, що нерозривно, нероздільно, нерозв'язно з ним сполучений, сливе як його тінь.

Знаю, що це виявлення вколе їдко, доглибно, дошкульно твою мужеську гордість і самолюбство. Але ти не є чванливий ні перед другими, ні перед собою, й проковтнеш цю гірку правду без зайвих слів ремствування. Я цілком певна, що ти не зненавидиш мене за неї й простиш мою сумну помилку. Жертвами цієї помилки стали й я, й ти.

В ці безсонні зимові ночі я освідомила собі своє справжнє почування, накінець долетів до мене його дійсний голос. Спонукою до цього була хіба довга самота, що роз'яснила мені темні нетрі мого власного "я". Сьогодні чую, що не знайду без Ігора щастя. Марку, вірю в твою шляхетність, лицарськість, накінець, у твою приязнь для нього й любов до мене. Саме тому, що мене любиш, допоможеш мені відшукати його й не станеш нам на перешкоді. Ти сам розкажеш йому про мою таємницю й завернеш його до мене. Це Соня тебе просить, це її єдина й остання просьба.

Може, забагато домагаюся від тебе, але дозволяю собі на це тільки тому, що вважаю тебе справжнім мужчиною й справжнім другом. А передусім тому, що вірю в твоє велике кохання до мене. Ти напевно сповниш це. Крім своєї приязні та вдячності нічого тобі за це не дам, але хоч раз у житті побачу чин дійсної посвяти й буду горда, що маю такого приятеля. Може, не маю права жадати від тебе самовідречення, але почування не зважають на слухність і справедливість, не признають послідовності. Можливо, що твій розум осудить мене, але серце простить мені. Саме те серце, що я йому завдаю непробачну кривду. Перед сповідальницею твого кохання стане легким мій кожен непростенний гріх.

Не буду тебе морочити марудними порадами цього роду, як: забудь, знайди собі другу, будь щасливий без мене. Не буду повторяти трюїзмів про обов'язки, задуми, постанови, про все те, що маєш виповнити й що повинно дати глузд твою життю. Це цілком непотрібне, це зовсім зайве. Найкращим дорадником кожної людини є вона сама. Гін життя кожного з нас є стократ мудріший від усіх золотих думок і признаних правд. Він поведе тебе, як і досі бувало, уперед, і вкаже тобі єдиний правильний шлях. Він стане сторожем на порозі твоєї свідомості й не допустить до неї вуза розпуки, чи навіть оси знеохочення. Без спротиву й негодування приймеш свій пай. Знайдеш спроможність перенесення сили почуття на іншу ділянку й використання її на іншому полі. Наша духовна напруга не йде ніколи внівець, хоч утратить свою зовнішню основу, свою річеву спонуку. Тільки треба вміти відповідно нею покермувати й покласти в неї нову суть. Треба пересунути її до іншої дійсності.

І ось я мимохіть забрела в поради. Чую їхню трафаретність, а навіть деякий відтінок самолюбства. Щоб лише мені було гаразд, а ти поможи собі так і так. Чи, проте, не є вони правдиві?

Одначе я зовсім тебе не покину, й ти не відштовхнеш мене гнівною рукою. Залишишся моїм найкращим другом, моїм і його. Будеш нашим братом і радником, товаришем щастя та горя, долі та недолі, успіхів та невдач. Не поталанилося тобі знайти в мені кохану, зате знайшов

найщирішого приятеля. Знову відчуваю, що нехотя подаю тобі гіркий порошок у шоколаді. Але сам признай, чи ці слова не є справді щирі, чи ці запевнення не походять із серця.

Кінчу цей довгий лист з міцною вірою, що мене не розчаруєш, що виявиш себе таким, за якого тебе завжди вважала й досі вважаю. Я тепер у важких обставинах. Коли зараз не стріну Ігора й він не подасть мені помічної долоні, може скоїтися зі мною лихо.

Прощай!

Твій друг Соня".

.....

Ходив по кімнаті неспокійною, уривчастою ходою, приголомшений, під враженням щойно прочитаного листа. Думки розблискували манливими, мінливими вогниками. Щохвилини повертав настирливий, уїдливий рефрен.

...і це якраз тоді, коли саме ти постановив посвятитися для нас, коли власне від'їхав, щоб не стати нам на перешкоді.

Раптово відчинилися двері й появилася в них мати. Була бліда, а в тремтячих долонях тримала газету. Не могла видобути слів. Заїкувалася:

– Твій тов... цей, що в нас жив... твій при... твій приятель...

– Що?

– Читай!

Щоденні вісті, 15 травня 1930

Новинки

Самоходова катастрофа. Учора в самому середмісті на найрухливішій вулиці Центральній навпроти Народного Банку трапився знову нещасний випадок. Вантажний автомобіль переїхав молодого асистента хімії на нашому університеті п. Ігора Забарського, що саме переходив бульваром. Покликаний лікар Рятункової Станції ствердив негайну смерть. Шофера арештовано, але по складенні протокола випущено на волю. Як посвідчили свідки, давав він зовсім правильно обережні сигнали. Молодий учений, мабуть, їх не чув.

* * *

[По смерті Ігора]

Ігоре, чи ти згадуєш про мене там, на другому березі?

Прости мені, що смію викликувати твою таку близьку й таку далеку тінь. Прости мені, що не шаную твого великого спокою, що поважився колотити твою святу тишу.

Такі свіжі, такі недавні спомини, й одночасно такі далекі. Не маю певності, чи це не діється сьогодні, а одночасно чи це взагалі коли-небудь бувало. Ці події такі гострореальні й такі недійсні. Розвиваються саме тепер перед моїми очима, але дивлюся на них крізь закурену кіптявою шибу. Хочу вимазати, витерти кіпоть, але це мені не вдається. Події віддаляються, утічуть від мене, накриваються занавісою імли, розпливаються, тануть у небутті. А так ще недавно стискав ти мою долоню.

Виймаю з шухляди пожовклий вирізок з газети. Читаю, мовби вперше, мовби щойно приніс його листар, а одночасно, наче казку з дитячих літ або вирвану сторінку з сенсаційної повісті.

Щоденні вісті, 16 травня 1930

ст. 2

Загадка вченого

Трагічна смерть молодого вченого під колесами самоходу викликала чималий відгомін у нашій пресі. Ми негайно вислали нашого репортера, щоб призбирав подробиці про нещасливий випадок і про його жертву. На цьому місці подаємо інтерв'ю з відомим професором нашого університету др. Емілем Гавельським, що його асистентом та учнем був покійний. Проф. Гавельський є нашою найвизначнішою повагою в ділянці органічної хімії.

Редакція

Стіл закинений книжками й числами грубих загра-ничних природничих журналів. Шановний сивоволосий професор проходить задумливо біля великого вікна. Приймає мене ввічливо, з сумною усмішкою. Коли довідався про ціль моїх відвідин, балачка переходить скоро на властиву тему.

– Забарський працював у мене від початку своїх вищих студій і був справді моїм найкращим учнем. Без огляду на свій молодий вік мав уже в своєму науковому надбанні сливе що й десяток менших та більших розвідок і статей. Крім цього, цікаві лабораторні досліді, переведені спільно із мною. Робив дійсно надзвичайні надії на будуче, не переборщимо, коли скажемо, що заповідався небуденно. Наймаркантнішою його прикметою було вміння лучити педантичну точність дослідника з широкими овидами мислителя. Мав не тільки

основне знання в ділянці органічної хімії, але також великий засіб відомостей з усіх природничих наук, а навіть і спекулятивної філософії. Найкраще знаменує його зацікавлення, його методу й його можливості розвідка про індетермінізм у природознавстві.

Тут добрячий професор перериває, порпає в кучугурі книжок, що лежать на столі, й добуває з неї товстенні числа відомої "Zeitschrift für Naturwissenschaft". З батьківською чутливістю гладить їх, усміхається до них, перекладає, аж укінці знаходить бажаний номер. Розгортає дрижачими руками сторінки зшитка.

– Ця розвідка – це не була тільки інформаційна стаття про модні заграничні напрямки. Вона вміщує в собі далеко багатший зміст. Це справжня оригінальна студія.

Накінець дозволяю собі запитатися шановного розмовника, як задивляється на причину катастрофи покійного Забарського. Професор не вміє відповісти й безпорадно розкладає руки. Пригадую обставини трагічної події. Як відомо з учорашніх щоденників, шофер їхав цілком правильно й остерігав приписаними сигналами. Поліцей, що кермував тоді вуличним рухом, давав також відповідні знаки. Молодий асистент ішов, наче сліпий та глухий. Чи це об'яв славнозвісної розгубленості вчених?

Професор усміхається, тепер здіймаючи свої великі окуляри.

– Ні. Покійний не був ніколи розгублений, навпаки, був дуже важливий, жвавий, проворний, уто-ропний, чулий на зовнішні спонуки. Умів думати, ще як умів думати, але задумливо не ходив поміж людьми. Не замикався ніколи в своєму нутрі, умів дивитися й слухати.

– Отже, самогубство?

На щире, простодушне обличчя достойного господаря лягла тінь задуми й суму.

– Не знаю. Цього дня перед полуднем був у мене. Нічим не зраджував самовбивчого наміру, нічим не виявляв лихих думок. Був зовсім спокійний, навіть оживлений і бадьорий. Довго балакали ми про останні новини в природознавчій літературі, переглядали новіжурнали. Говорив, що на днях покінчив нову розвідку й вислав її до берлінської редакції. Я зацікавився дуже цією студією. Він обіцяв мені принести на другий день відпис рукопису. Уже його ніколи не принесе. Уже ніколи... Жартував, кидав легкою рукою дотепи, оповідав якісь анекдоти про нашого знайомого, одного математика, пссссс...

Тут приємний розмовник усміхнувся хитро й добряче, але миттю споважнів. Продовжував далі, витираючи хустиною окуляри.

– Ні, ні. Нічим не об'являв понервування, внутрішнього несупокою, знеохочення, розпуки. Зрештою, не мав до неї причини. Не згадував мені ніколи про жадні невдачі або нещастя. Правда, останніми часами я довго його не бачив. Мав застудитись зимою на якійсь проїзді саньми й мусив лишитися в батьків на селі. Так писав до мене. Але це минуло безслідно, без яких-небудь наслідків. Власне, щойно вернув до столиці до своїх зайнятть і обов'язків, вернув погідний, веселий і вдоволений, як звичайно. Ні, такою не може бути людина, що має за кілька годин наложити на себе руку.

– У такому разі треба погодитися, що молодий учений узяв свою загадку із собою назавжди.

– Так.

Цим словом покінчив шановний професор нашу розмову й стиснув мою долоню на прощання. Я вийшов, дякуючи щиро за цікаві інформації.

С М.

Читаю ці слова хіба вже сотий раз і за кожним разом відслонюють для мене новий зміст. Вертаю до них, наче до улюбленої повісті або до найкращих віршів. Для звичайного читача це байдужий некролог, пересічна посмертна загадка з обов'язковими в такому випадку похвалами, переборщеними суперлятивами, робленими жалями з приводу втрати якогось там либонь багатонадійного юнака, підбарвлена для цікавості формою розмови й дрібною буденної сенсації. Зрештою, річ досить зручно написана. Для мене слова ці мають запах здавленого, погаслого щастя й незбагненої таємниці, насовують безконечні сполучення думок, ворухать нескінченний ланцюг споминів. Дослівно хвилюють мене, наче нові враження. Відчитувані сотий раз, нічого не тратять на своїй силі, на своїй яскравості.

Ні, я ніколи не погоджуся з жорстокістю, безумством, безглуздям того, що називаємо долею. Що це є доля? Що значить це коротке, милозвучне, дзвінке слово? Гарне, кругле, ніжне, витончене, тендітне, пахуче. Ви знаєте запах слів? Говоримо: така наша доля, доля дала – доля взяла. Повторюємо тисячократ це слівце й не розуміємо його. Може, власне тому, що його так часто повторяємо. Є слова, до тієї міри зрозумілі, що аж перестаємо їх розуміти. Їх звук витончується, набирає гнучкості, вигладжується, мов камінчик у воді. Стають легкі, мов порошинки піску. Їх зміст росте, переростає первісні межі, аж накінець не може поміститися в своїй малій шкаралущі. Тоді настає смерть слова. Звук лишається на землі, зміст відлітає. Але мертві слова кружляють далі між людьми.

Ні, Ігоре, я не розумію того, що скоїлося між нами. Слово "доля" не вияснює мені нічого, зовсім нічого. У тій довгій розмові з тобою, що вже наближається до кінця, я перейшов майже все.

.....

* * *

[Зустріч]

Золота осінь.

Мідним листям завітчана, спілими яблуками закосичена, червоним верховіттям вінчана, сивим павутинням залентчена, отавою замаєна, стернями обперезана, цвіркунами розсшвана.

Линуло листя з лип, кленів, дубів, осик, вільх, ясенів, буків, яворів, топіль, грабів, осокорів, беріз, в'язів, вересів, каштанів, берестів. Линуло жовте, солом'яне, помаранчове, рожеве, мосяжне, бронзове, червоне, руде, малинове, криваве, пурпурове, фіалкове, гниле, синє, чорне, сиве, срібне. Водограї барв, струмені кольорів, потоки яскравих плям і ніжних півтонів, оргія ядерних, гострих мазків і тонких начерків. Густий, ситий, теплий олій і тендітні, легенькі пастелі. Прості, великі, суттєві лінії й маніжні, штудерні,[8] складні закарлючки. Тисячobarвна пісня осені. Спіла пісня життя. Повна, кругла, яра, соковита, наче стиглі яблука в саді. Пахуча медом у пасіках і житом у шпихлірах. Щедра, розтратна, гучна, великодушна, пишна. Пісня довершеної, досконалої повноти. Полудне. Сьомий день по праці.

Поля безлюдні, порожні. Їхній плід спочив у набряклі клуні, гумна, токи, гамазеї, а вони віддихали по важкій та томлячій дії родження. Хоч цей короткий час могли ледачо дармувати. Прийшла солодка охолода спітнілим від жару літа грудям землі. Прийшла лінива розкіш безділля втомленим, чорним долоням. Сите ледарювання при накритім столі. Вдоволення, виставність, багатство, відпочинок, сонливість. Задума, яка появляється завжди в тих, що мають багато вільного часу.

Спрожогу майнула на стерні польова миша. Котилася швидко загонами, борознами, межами, підстрибала жваво вгору, сміялася бадьоро вушками, виверталася рухливо, обнюхувала цікаво забуті

колоски, гойдалася чудернацько на задніх лапках, моргала дрібними, наче порошинки, очками. Тішилася з нічого без пуття й без тямки. І, може, власне в цій безглуздій радості малої сірої миші був найбільший глузд. Найбільша мудрість життя. Знання, рівне мудрощам пожовклих пергаментів, запилених фоліантів, накопичених книгозбірень. Наче заблукана усмішка минулої весни, мерехтіла над скибами життєрадісна мордочка куцої філософки природи. Була найяскравішим протиставленням до непорушної втоми оточення й до його важкого, багатого вбрання та одночасно найкращим його доповненням. Була незавважним знаком вічної перекірливості невсипущих, невтомних сил життя, залятого в зовнішні постаті землі.

Жовте павутиння доріг, навіяне кругойдучими вітрами. Шляхи невідомо звідкіля й невідомо докіль. Стежки таємні, наче прийдешнє. Хто пов'язав мотуззям шляхів землю з небом?

Віз плив туманами сивого курива. То виринав понад хвилі пилуки, то потопав у жовте плесо. Колеса краями греблі пороху, немов швидкий човен бурхливі вали каламутної води. Грузли в піськове борошно, наче в хитке трясовиння.

Марко плющив очі від пилу й від соняшного блиску. Порошинки втискалися в уста, у ніс, у горло, застрягали між волоссям, налітали за комір. Виплював їх з пересер-дям, струшував з рукавів і віддихав з пільгою, коли віз добувався на коротку мить з кучерявих, густих хмар. Під повіками нестерпно пекло, й рука нехотя підносилася, щоб розтирати зав'язані піском очі. Свідомість остерігала його перед цією необережністю. Отож моргав нетерпеливо й розширювалися зіниці, немов квітки на світанні. Тоді бачив широкий краєвид, облитий медом осені.

Перед ним лежали далекосяжні пожовклі поля, наїжені колючими стернями, й далечінь, заслонена високим обрієм. Перед ним лежало невідоме майбуття, закрите стіною часу. Поза ним воліклися тяжкі бовдури куряви. Слідком поза ним воліклися також і важке минуле, замкнене в чотири стіни тюрми, що її саме недавно покинув. Колишнє,

наче тінь за плечима, прийдешнє, наче імла перед очима. Мряка накриває тінь, і розпливаються їхні межі. Усе стає суцільним сутінком. Минуле тане в майбутнім і затираються їхні границі. Приходить безчасова, понадчасова й позачасова хвилина. Існування в четвертому вимірі, у вимірі думки.

Марко жив тепер поза межами відчуття. А може, відчував так сильно, що його чуття не мало грані. До речі кажучи, чи це не все одно? Іноді сприймаємо враження так інтенсивно, що аж стають нам байдужі. Коли спонук перевищає нашу відбірну спроможність, свідомість самозбереження заслонюється перед нею, зачиняє свої двері та вікна. Розмірно завелика сила удару викликає таку саму протидію. Тоді чуємо, але не відчуваємо. Ми є потрясені якимсь явищем і не завважуємо його, проходимо повз нього зовсім спокійно, минаємо його, наче звичайний, буденний випадок. Свідомість заздалегідь остерігає нервові проводи, загодя приготує їх так, що вони не переносять вражень до неї, але, навпаки, зіштовхують їх униз. Свідомість перетворює враження в такий спосіб, як вгнуте дзеркало – образи предметів.

Їхав з тюрми й не тішився з нічого. По кількох місяцях перший раз ловив очима розвійний безкрай обріїв і дивився перед себе зовсім байдуже. Легені, затхлі від гнилого, вогкого повітря, перший раз перемив свіжим вітром, переполоскав лагідним подувом піль, наче холодною водою. Одначе це не принесло йому жадної полегші. Бодай так йому здавалося. Привиклий до малого обсягу в'язничних кімнат, до їхньої вузунки й стислої обмеженості, до кислої задухи непродувних казниць, п'янів від запаху просторів, від далекої синяви неба, від свободи невгамовного гону вітрів, упивався горілкою безмежжя. Голова ходила ходором, наче на гойдалці або коли вихилимося через стіну літака. Небо кружляло над чолом, мов рухома пересувна кльоша, мовби хто обертав колесо овиду. Світ ставав кератом, а Марко його віссю. Усе вихорилося, ворочалося повільним, одноманітним, одностайним крутежем. Обриси затиралися, замазувалися сивою імлою, рябі, яскраві барви зливалися в одноколірну жовтяву площину. Границя між небом а землею розвіялася, одне з одним перемішалося. Небо під захід сонця сплинуло золотим

струменем, на поля лягла темно-синя, сливе фіалкова тінь. Жовті й червоні попруги, руді цятки, блакитні сутінки, голубі, сизі померки вовтузилися, клубилися, плуталися, переливалися, заходили одне на одне, танули одне в одному. Годі було розрізнити, де є небо, а де земля. А також важко пізнати, де кінчиться дійсність, а де починається уява.

Краєвид плив повз очі, уші, уста, рамена стобарвною, бурхливою рікою, розливою повинню. П'яний подих безкрайого простору й химерна метушня водограїв барв дурманили свідомість, наче опій, пускали в чорторий думки й притуплювали вразливість. Вертав з тюрми до рідного містечка, бачив ізнов знайомі лани, позолочені бабиним літом, і не думав зовсім ні про що, не цікавився нічим, був до всього байдужий. Замість радощів, легкості, здоров'я, свіжості відчував дивну обважнілість. Незрозуміла йому самому мертвота обгорнула голову, руки та ноги, недійсне мотуззя прив'язало його до воза, причавило невидимою скелею в садженні. Почував себе бездушною колодою, що її везуть невідомо куди й навіщо. А може, власне поверхня його свідомості була занадто схвильована й скаламучена, щоб думка й нерви могли вільно й правильно діяти. Найвища бурхливість і найвище отупіння, крайнє зворушення й крайнє безчуття межують дуже близько із собою, лежать на одній площині побіля себе.

Бо коли б не обкутала імла несвідомості вражень та думок, бачив би розкішну різку жовтня, чув би лебедину пісню природи. Соснові пахощі вітру, лоскотливий дотик гарячого піску, звіряче тепло родючої землі, ледачий відпочинок нагрітої літом життєтворної розпусниці.

Осінь розкидала навкруги сріблясті вінки павутиння, розпинала білі повісма на червонім листі каштанів, обмотувала ніжним волокном гостру кільчасту стерню, вишивала шовковою мережкою зелень трави, пряла довгі нитки на кужелі лип, заплітала ясні коси на вербах і березах, висмикувала тонкі мотузки з кучерявої пряжі, розвішувала легкі сіті над шляхами. Зоставляла тенета на людську тугу. Осінь, розспівана мідним лускотом тріскучих каштанів і шумливим шорохом падучого листя.

Але серце Марка не попало в сильце осені. Серце, збайдужніле на красу оточення. А може, власне п'яне шоломливим чадом природи. Куняв на возі, колиханий сонним гойданням.

Навпроти на шляху замайоріла тінь. Навстріч наближалася дрібна постать, закутана сутінками грядучого вечора. Ішла поволі, дуже поволі. Непевно, боязко.

Довго не завважив її. Дивився кудись у порожнечу, кудись понад крайнебо, кудись у безвість. А може, загалом нікуди не глядів, хоч очі були розплющені. Знічев'я виринула з померків перед возом, наче з-під землі. Стала віч-на-віч, осяяна червоним блиском заходу.

Зударилися із собою два тихі, пронизливі оклики.

– Соне!

– Марку!

Приспана, безвладна воля не спромоглася на зусилля, щоб задержати віз. Дві дороги розминулися повз себе, роз'їхалися в дві противні сторони. Навіть очей не звернув позад себе.

Два шляхи розійшлися назавжди.

.....

Ішла далі.

Волілася безтямно, бездушно, безцільно, приставала без причини, прискорювала нехотя ходу, звільнювала її мимохіть. Спотикалася об каміння, шпорталася в вирвах мілкового піску, плутала дерев'яні кроки. Дивилася перед себе незрячими очима, стояла довгі хвилини зовсім

непорушно. Без потреби підривалася до швидкого темпу, без цілі підносила голову на небо й миттю знову хнюпилася вниз. Руки хиталися безвладними, обважнілими рухами, іноді здригалися неспокійними, короткими, уривчастими жестами. Скрутила на бічну дорогу, пізніше завершила польовою вузькою стежкою.

На обрії цвіла полум'яна рожа заходу.

З-за узгір'я виринули раптом довгі блискучі шпуги рейок, напнуті, наче тятиви велетенських луків. Сяяли спокусливим, лукавим блиском.

.....

Срібна ніч, накрив абажуром тіней самотній біль людського серця!

[Перед вбивством]

Старий Шут кружляв між столом і ліжком з затисненими п'ястуками. Важкі, дебели кроки дудніли глухо в низькій, убогій примерклій кімнаті. Борсався, наче зловлений і замкнений у клітці хижак. В очах маяли зловісні, похмурі блискавки.

На ліжку лежала Соня, зануривши обличчя в подушку. Плечима потрясало нервові дрижання. Хлипала тихо, безголосно, безмовно, безслізливо, німо. Одну руку встромила під заголовок, друга тремтіла поверхи, мовби перебирала струни. Горнулася до подушки, обіймала її, начеб шукала в неї рятунку. Її дрібне тіло щулилося, наче шмагана батогом мала тваринка.

Ляпав дощ.

Хмари курилися сувоями диму. Сумні осінні хмари, непроглядні, наче вічність.

– Простіть мені, тату!

Похмурий, одноманітний стукіт чобіт об долівку.

– Простіть мені, тату!

Грубі чоботи лупали розмірено й тупо.

В квадратах маленьких шиб сірі, брудні плями. Нічого не видно. Дощ дзеленькав стогінливо об скло.

Заялозена вуглям і маззю блуза морщилася на пригнутих додолу плечах машиніста.

– Я невинна, тату!

Затовщена, блискуча від сажі блуза розправилася гладко на плечах, напнулася, мов тятива лука.

Дощ хлюпав роздзвінно об рейки. Холодні краплини полоскали гаряче залізо, розігріте недавнім переїздом вагонів.

– Не вірите мені, тату?

Змочена дощем шапка піднеслася з голови й упала на лавку.

– Не вірите своїй доньці?

Мозолиста порепана долоня зім'яла раптово мокрий кашкет.

Дощ падав одностайно, одноманітно, монотонно, сонливо, марудно, нудко, безнадійно.

– Боюся... Чому ви...

Чорні від палива пальці зціпилися судорожно в німім, але багатомовнім жесті.

Пальці поринули глибоко в скуйовджену, густу, припорошену інеєм старості розкошлану чуприну.

Осінь чвиря, сіра й сумна, наче людська доля. Немає початку й немає кінця. Принаймні, ніхто не вміє ясно означити, коли починається й коли кінчиться. Бодай ніхто не завважує її меж. Приходить невідомо звідкіля. Виринає десь із-за лісів, десь від заходу або від сходу. Небо сіріє. Ясна блакить линяє, половіє, сповивається сивою імлою. День у день стає бруднішою й туманнішою. Над обрієм усміхається сумно слізна сльота. Розливається широкий струмінь розледащіння й безділля. Мляве бажання дармувати обтяжає руки й ноги. Осоружна нудьга вверчується до костей. Остогидливий смак порожнечі лоскоче млосно язик. Глуха й тупа тиша відбирає всім звукам їхню дзвінкість. Одноманітна сірина вкриває всі речі й забирає барвам їхній блиск. Загальне притуплення, причавлення лягає на наше оточення й відіймає запахам їхню гостроту й приємність. Мерзотна вогкість утискається в кожну клітину нервів, розпливається в кожній частинці крові. Люди ходять похнюплені, носять у серці невисловлену тугу й несвідомий сум. Не говорять про це між собою, й оця невисказаність мучить їх, наче важка таємниця. Загадка щоденних трагедій. Недоспівана пісня людського життя. Слітна осінь дошкульна, наче біль зубів. Така терпка, така гірка й така буденна.

Ось така негода стояла над похилою хатою машиніста, над близькими рейками й над далеким містечком. Безрадісна, немов душі тих двоє простих людей, що ними торгав німий біль.

Протяжно стугоніли міцні, повільні кроки на твердій долівці. Приплющені очі, мабуть, не бачили нічого. А може, дивилися далі туди, де недобачують відчинені. В устах тримав люльку, вже давно погаслу. Сливе

що й не завважив цього. Пригорблена кремезна постать кидала велику тінь. Людина й тінь наближалися до себе й відда-лювали, зустрічалися й розходили, подавали собі долоні й розлучувалися. Іноді ставали, нахилялися до себе й виявляли собі щось страшне, щось жахливе. Людина й тінь про щось шепотіли, людина й тінь змовлялися таємно. Обличчя було кам'яно непорушне. Одна-однісінька риса не задрижала. Людина була вирізьбленою тінню, а тінь живою істотою.

– Я невинна, тату.

Шапка піднеслася раптово з лавки.

– Простіть мені, тату!

Кашкет закрив глибоко чоло, дійшов майже до очей.

Ляпав дощ.

Старий Шут луснув гостро дверми й вийшов з кімнати.

* * *

[Убивство]

Начальник станції нудьгував.

– Собача погода.

Кутив сьогодні вже десятку папіроску. На сніданок проковтнув для підбадьорення дві чарочки, але все це нічого не допомогло на безнадійний настрій. Ворушився, наче дерев'яний манекен.

Голомозий, підтоптаний добродій у чорному піджаку з малими, жвавими очками. Облив дешевим одеколоном залишки волосся по обидвох сторонах круглої голови й причепурих чорні тендітні вусики. Підсмикав їх з помітним удоволенням і дивився довго в кишенькове свічадо. Дотикався з приємністю до гладко обголеного обличчя, оглядав з усмішкою вставлені блискучі золоті зуби. Вийняв з нагрудної кишеньки парфумовану шовкову яскравобарвну хустинку, витер злегка імлаве дзеркало, ще раз переглянув дбайливо виплекані виски, чи бритва не залишила де якоїсь самотньої волосинки. Потер мокру шкіру гладеньким галуном і сикнув, наче вжалений бджолою. З невтримною, невтаємною розкішшю обтягнув гарячу скронь тонкою верствою рожевої пудри. Обтрушував пахуче борошно поволі, ледачо, насолоджуючись кожним жестом. Ще раз повів долонею по чубі, що видатно вилисів, і позіхнув широко, щиро, сердешно. Була в цьому лінивому відрухові глибока нудьга й явне любування.

Саме покінчив десятую папіроску, жбурнув недокурочок до плювачки й сягнув машинально по нову. Заклав ногу на ногу, плечі подав сонливо взад, голову перекинув на поруччя й затягався глибоко запашним димом. Чув неозначену, безіменну, незрозумілу порожнечу й дивну насолоду. Може, власне, любувався цією порожнечею. Так солодко, так любо не думати нічого, зовсім нічого. Хай осоружну працю думання заступить лоскотливе, приємне, пахуче куриво. Хай обвіє всі закутки уст, горла й грудей, хай перейде до крові й мізку. Хай розтане, хай розплинеться жилами. Як розкішно чути сонний запах диму в кожній клітині тіла! Хай там кажуть собі: зневіра, знеохота, розпука, нудьга, безпросвітна темрява, безрадісна сірина. Все ж таки варто жити, хоч би для цього запашного курива.

Бо справді, який є глузд життя. Жінки? Е-е-е-ех... Тільки клопіт. Ще дві, три ночі – хай собі. Можна видержати. Але пізніше – здригнувся весь від стіп до голови – бррррр... Сльози, стогони, плачі, хлипання, млості, претензії, тітки, бабусі, дядьки, батьки, чоловіки, наречені, гонорові справи, судові скарги тощо... ну, й гроші. Уже на саму згадку відчувається запах амоніаку та етеру й мерзенну вогкість сліз. Навчений

досвідом, тримає тепер у шухляді дві пляшечки цих плюгавих рідин і сливе тузін хустинок. На всякий випадок. Ану, котра прийде й стане мліти. Обережність ніколи не зашкодить. Дві, три ночі, а пізніше ще більша нудьга. Таки правду сказав філософ, що найкраща самота. Що за філософ? Що мене турбує якийсь філософ? Чи я зсунувся з глузду, щоб цікавитися філософами? Агій на них! А проте що правда, то правда. Чи не краще ось так сидіти собі й курити папіроску? Менша витрата, менший кошт, менший наклад, менше зусилля, зате більша вигода, спокій, тиша та вдовolenня. Немає жалів, голосінь, нарікань, погроз. Не треба нікого рятувати, не треба нікому давати до нюхання етер. Лишається єдиний правдивий, вірний, щирий, сердешний, незрадливий, незамінний, незаступний, незабутній, непохитний, беззакидний, безхибний, безцінний приятель – дим.

Подивився в вікно.

Дощ саме ущух. Сиве, важке рядно неба висіло над розмоклим, розхляпаним подвір'ям. Сіяла ще дрібна, рідка мжичка.

– Хай собі, але погода таки погана.

Люди базікають про мене, верзуть ні те, ні це. Хай собі... Проте з мене хіба порядна людина.

Захлиснувся новою струєю нудьги. Знову позіхнув протяжно.

– Все ж таки хіба...

Хтось застукав до дверей.

– Прошу.

Відчинилися широко, й замаяла в них висока тінь Шута.

– Чого вам треба? Я сьогодні не урядую.

Тінь мигнула вздовж білої стіни.

– Знаю. Я не в урядовій справі.

Друга, нижча тінь піднеслася від вікна, ворухнулася на підлозі й наблизилася до стола.

– Ми з собою тепер не маємо вже приватних справ.

Згідливий вимах рукою.

– Я не за жінку, я...

Відповів глумливий регіт на кріслі біля стола.

Тінь на стіні з правої пригорбилася ще більше, вигнулася в каблук.

– Я за...

Тінь на долівці здригнула.

– Чого вам треба?

Тінь на стіні посунулася кілька кроків наперед.

– Ви знаєте, чого мені треба.

– Ніколи.

– Ви напевно знаєте.

Голос дзвенів сильно, виразно, гостро.

– Але ж ні.

Мовчання.

Гнівний жест рукою на кріслі.

– Не марудьте, старий!

Знічев'я в повітрі щось перервалося, тріснула якась струна.

– Соня... Моя єдина Соня... Моя єдина потіха, надія, підпора, єдина товаришка на старість... Моє єдине щастя, осолода, радість... Моя єдина поміч... Моя мрія...

– Теретеретере, старий! Ще раз питаюся, чого вам треба?

Тінь на стіні метнулася, наче зранений в саме серце звір.

– Ви падлюка... Ви-и-и... Ви не знаєте, чого мені тре... Що ви з неї зробили?

Тінь на підлозі перекинулася набік.

– Я з неї нічого не зробив. Я з неї не хочу нічого робити. Справді не маю охоти. Я вашої доньки не знав, не знаю й не бажаю собі її пізнати. Мене ваша донька ані не гріє, ані не холодить! Хай собі! Мені до неї байдуже. Розумієте мене, старий, байдуже. Бай-ду-же. Це мої останні слова. Прощайте.

На підлозі майнула тінь простягненої руки.

– Більше не маю приємності з вами говорити. Прощайте.

Тінь на стіні випрямилася на весь ріст.

– Брехня...

Нетерпеливий порух тіні на долівці.

– Будьте здорові.

Тінь на стіні захиталася, мов підрізаний дуб.

– Брешеш, падлюко.

Тінь на підлозі піднеслася з крісла.

– Заспокойся, старий. Сідай собі. Відпочни трохи, відітхни.
Захлистуєшся криком. Спокійно, спо-кій-но. Ну добре. Так, так...
Розумієте мене: спо-кій-но.

Висока тінь перенеслася із стіни на долівку, а, навпаки, низька з підлоги – на стіну. Перша підійшла до крісла, затрималася на долівці біля його ніг, причикнула й скоротилася. Друга мерехтіла неспокійно з одного краю стіни на другий.

Голос став набряклий розпукою, благальний, покірливий, протяжний, майже м'який та ніжний.

– Моя Соня... Моя бідна Соня...

Раптово бризнув болем.

– Не грайтеся із мною, наче з котом, не грайтеся із мною в піжмурки. Ви не були батьком. Ви не знаєте. Скажіть, що буде з нею, що буде тепер...

Рухлива тінь задержалася посередині стіни. Холодний, роблений, ніяковий голос.

– Що мені до цього?

Тінь коло крісла ще більше похилилася вниз. Гарячий, пристрасний, розбільний, тремтливий тембр.

– Що вам до цього? Благаю: скінчіть, скінчіть уже раз. Не пускайте туману. Говорім щиро, зовсім щиро. Скажіть голу правду.

Низька тінь приблизилася до крісла.

– Хочете голу правду? Хай! Хі-хі-хі-хі... Покотилися шепотом слова їдкі, отруйні, гострі, зловтішні, єхидні, злорадісні, гадючі, троюдні.

– Слухай, старий, твоя донька повія.

В цю мить піднеслися дві мозолисті, жилаві долоні, намацали плюш піджака, гладку сорочку на грудях, шовкову краватку, непорочно білий, тугий комірчик...

.....

В годині десятій перед полуднем чули прохожі хрипкий, здавлений крик, що добувався з кімнати начальника стації:

– Рятунку... рятун... ря...

[Поворот Шута]

Від самого ранку діялися дивні речі.

Однак це сказано не зовсім точно. Уже вчора ввечері щось поспувалося в звичайному, довгими літами усталеному порядку, щось поплуталося в давньому сірому стаційному побуті, щось вискочило з рейок буденного ладу. Почалося такою маловажною, дрібною, непомітною подією, що ніхто був би їй не завважив, коли б не той ланцюг явищ, який поволікся безперервно за нею, а котрого вона була першою ланкою. Не прикладав би до неї жадної ваги навіть сам новий начальник стації Білевський, колишній довголітній заступник покійного попередника. А проте вийшло не так, як могло здаватися в першу мить. Навпаки, сталося цілком інакше. Ота подробиця, що про неї не варто було би й пригадуватися, була вихідною точкою колеса катастроф, що перекотилося понад самотнім двірцем. Не бачив ще досі він таких жахливих подій, не зазнав таких доглибних потрясінь. Чи між першим звеном, а дальшими був який-небудь причиновий зв'язок, годі було вирішити. Не зумів цього й молодий керівник, моторна та второпна людина, хоч знав наскрізь таємниці свого звання, хоч відомі були йому всі скритки, усі схованки, усі закомірки вокзалу, що ним справді кермував замість свого ледачого й байдужого наставника, по котрому недавно перейняв становище. Дарма, не розчовпав загадки, хоч морочився над нею днями й ночами. Бо є такі явища, що супроти них безсила праця людської думки.

.....

* * *

[Сойка перед їздою Шута]

Телеграфіст Сойка писав новий вірш. Перша строфа пішла гладко, мов по маслі:

Хоч ваші очі, о мадам,

пробили серце аж до дна,

одначе вам його не дам,

дарма.

Зате друга, мов по груді. Ніяк не могла вилупитися, вилускатися, виринути, оформитися, устійнитися, усталитися. Якись слова дзвеніли в ушах, але даремно намагався впіймати їх, зловити думкою, перенести з сутінків незнання на ясне поле свідомості. Безуспішно пробував у неозначені туманні звуки влити виразний зміст. Навпаки, тема, що її бажав висказати, не знаходила для себе ні слів, ні мелодії. Слова та зміст були наче два знайомі прохожі, що наближаються до себе з двох протилежних сторін і минають себе обопільно, бо не бачать один одного. Після довгої надуми вирішив повторити два перші рядки, тільки з малою зміною на кінці.

Хоч ваші очі, о мадам,

пробили серце геть наскрізь...

Одначе тут задержався. Слова припинилися. Далі ані в зуб. Роби що хоч, не двигнеш з місця. Не штовхнеш уперед плавкого ритму. Немає слів, а коли є, не можна їх сполучити, не можна їх згорнути до купи, не можна виши-ти з них мережки, скласти суцільного речення, заплести вінка строфи. Немає римових співзвуків, що вистукували б гнучкий темп. До "мадам" легко знайти ще одну риму, хоч би "сам", "там", "брам". Гаразд. Але що зробити з другим словом, з "наскрізь". Правда, може бути "лізь" або в постаті заборони "не лізь", може бути "вісь". А то, овва. Як це пов'язати з цілістю, як помістити в вузьких рамцях останнього короткого рядка, як прилатати до трьох попередніх? Куди тут лізти, або як посадити цю мадам на колеса? А може, колесо любові, вісь любові?

Отож і є метафора, що плямкай з насолоди. Але таки годі приліпити її до цієї строфи. Занадто велика й вимагає ширшої пов'язки, а на цю замало місця. Махнув рукою на знак зречення. Ні, сьогодні не піде, може, завтра, може, колись пізніше. Позіхнув, згорнув зшиток, сховав до шухляди, закупив папіроску. Дивився тупо на протилежну стіну.

Не думайте, що Сойка писав свої віршилища тільки для себе, для муз і для рябої Мані з буфету. О, ні. Його труїла вже чадна їдь слави. Правда, що вузької, обмеженої, безобрійної, дешевої, марненької, куцої, а все ж таки настільки сильної, щоб могла заразити бацилою самообману. Поки до цього дійшло, пережив не одне терпке та прикре.

Його музою була нудьга. Вона зробила з серйозного телеграфіста несерйозного поета. Нудьга, завішена над самотнім вокзалом, наче дими локомотив. Нудьга, що волілася за переїзними поїздами хмарами курива й серпанком меланхолії. Гірка, мов блекіт, і млява, мов олій.

Бридкий на обличчі, нічогий, злегка пригорблений, з мутними пивними очима, їжакуватим, твердим, кострубатим волоссям, грубими губами, безбарвною, восковою, завжди втомленою усмішкою, дерев'яними, вічно сонними рухами. Його вік годі було збагнути. Міг мати щойно двадцять літ, але міг і більше як тридцять, навіть до сорок. Зодягнений недбайливо, а одночасно з певною дешевою галантністю, з другорядною чепурністю. Вражаюча, велика, пересадно яскрава хустинка в нагрудній кишені, зім'ята сорочка, поплямлений комірчик, недібрана блискачка, але тандитна краватка.

Колесо його життя оберталося вже від перших хвилин народження довкола цього загубленого серед глухої провінції двірця. Тверді й прості рейки обплели його молодість, наче гнучкі дроти глиняний горщик. З дитячих літ нюхав кислий вугляний чмуд і віддихав порошинками диму. Тут працювали його батьки, тут залишився й він. Звідціля майже зовсім не виїздив, широкого світа, що його заслонив далекий обрій, сливе що й не знав. Про нього довідувався тільки з старосвітських перекладених з французької мови романів. Але власне він – телеграфіст Сойка – був

сполучником між цим таємним світом а відокремленою стацією. Одержував щохвилини від нього депеші – дивовижні чорні знаки на довгих стрічках білого паперу. Йому навпроти вистукував на своїм приладі вісті, подібні одна до одної, степенно такі самі, одностайні, одноманітні, наче рівний стукіт залізних буферів. Про те, що спішний до столиці спізнений на десять хвилин, що вантажний ч. 70 легко ушкоджений, що пасажирський до Н. мусив стояти п'ять хвилин довше. Про те, що міст між К. а С підмила вода, що шлях між Р. а Д. вже направили, що між Г. а Ц. знайшли на рейках підкладену каменюку, одначе її щасливо усунули. І так день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем, рік за роком. Колесо його життя оберталося разом з цими спішними, пасажирськими, вантажними сірим, буденним ладом навкруги одної осі.

Сидів довгими днями біля свого апарату й жував в устах невисловлену безіменну тугу. Пригорблені над кріслом плечі підривала знічев'я якась невідома сила. Бажалося вибігти на перон, усісти на перший з черги який-небудь поїзд, кинути раз назавжди рідне містечко, його осоружну однобарвність, його дошкульну сірину, його остогидлу тишу, його душливий спокій, утекти від себе самого, шмигнути від свого життя, відплисти від свого минулого та сучасного, їхати в невідомому напрямі до невідомої мети без квитка, без грошей і без колишнього, їхати для їзди самої в собі, для гону, для руху, для несподіванки, для нагоди й пригоди, у безвість, у світ заочі, перед себе, де понесе чавунка, задержатися на стації без прізвища, на стації, що її немає на мапі, висісти перед вокзалом, осяяним зорями, наче лампами, з блискучою вивіскою, що на ній надпис: Безконечність. Чолом спливав гарячий піт, очі кидали іскрами, безколірні зіниці запалювалися зеленим полум'ям. Тоді підносився з крісла та йшов до веснянкуватої дівчини з буфету, що постійно ховала окремо для нього малу пляшечку. Пив одну чарочку вишнівки. Тільки одну-однісіньку.

Іноді, коли побіля нікого не було й двірець ставав порожнім, виходив непомітно на шлях, на рейки. Оглядався з тривогою, чи його хто не підзирає, а коли не завважив нікого, ішов обережно рейками перед себе,

підносив долоню понад очі, прикладав її до вуха, чи не почує, чи не догляне того поїзду, що його не зазначили в розкладі їзди. Поїзду без числа й без мети. Але безвість не відповідала, й тільки далечінь чавила його каменем мовчання. Вертав на перон і дивився з глухим ожиданням на сигналовий стовп, чи не задзвенять сигнали з другого берега. Одначе дзвінки висіли безгомінно. Зітхаючи, волікся на своє місце. І знов мрії без назви й без змісту стукали на ґудзиках апарату.

Знов коли-інде ждав чийогось приїзду. Очевидно, вона. Така інша, як тутешні, о ні, навіть не схожа на них. Зовсім не схожа. Стократ краща – годі й рівняти. Ніжна, манлива, тендітна, струнка, легка, гнучка, рожева, роз-війна. Не раз, коли вкочувався на стацію спішний або пасажирський, тіпалося з розкішним дрижанням серце самотного телеграфіста. Липнув очима до віконної шиби. Може, неждано відчиняться двері найкращого вагона, й вирине з них вона. Зіскочить зручно із східців, перейде жваво пероном і попливе розливним кроком просто до нього. Усміхнеться чарівливо, й дзвінкозвучним голосом затягне:

– Чи це ви називаєтеся Степан Сойка?

Відповість паленіючи:

– Я.

А тоді подивиться в його очі так щиро, приязно, палко, лагідно й одночасно гаряче.

– Я вас так довго шукала.

Стане перед нею, збентежений і зачарований, не можучи висказати одного слова.

Але приїжджали поїзди з правої та з лівої сторони, витікали з них струмені людей, одначе не замаяла між ними її розпливчата постать.

Інколи писав довгі листи. Переливав на білий байдужий папір увесь полин, що його налило до душі безпросвітне життя. Наливав гарячу кров до холодного чорнила. Складав набряклі почуваннями речення про те, що є самотній, що немає ні одного близького серця, яке б його розуміло та йому співчувало, що його життя є сіре, безбарвне, одноманітне, вилиняле, споловіле, безвигляд-не, безвідрадне, безвихідне, безнадійне, що тужить, що скучає, що нудьгує, що очікує її, щоб приїхала, щоб узяла його із собою, вирвала з кліщів безрадісної щоденщини, повела на широкі води життя. Писав: де ти? писав: жду. У цих рядках, киданих вогнем серця на німі сторінки, був справжнім поетом, а не тоді, коли римував "мадам" і "дам". Розкладав широко адресу:

Далека Незнайома.

Місто – Казка.

Вулиця – Соняшна.

Ч.?

Обережно, полохливо, боязко, тривожно, щоб ніхто не бачив, виходив з кімнати й перекрадався, наче злодій, попід стіну. До поштової скриньки вкидав замкнену в білому конверті свою невгамовну, невтишну тугу.

Аж неждано скоїлася подія, що потрясла його життям, наче вітер деревом. Це було, либонь, перед роком. Як звичайно, як щоденно, поволі всунувся перед вокзал пасажирський з правої. Продзвонив свій ритм, покінчив акордом коліс, буферів та ланцюгів свою залізну пісню й ущух. Наче з міха поліна дров, висипалися з дверей вагонів приїзні. З-поміж юрби виринула вона. Зіскочила зручно із східців, перейшла жваво пероном і поплила розпливчастим кроком навпрямки до нього. Усміхнулася чарівливо й дзвінкозвучним голосом запитала:

– Чи це ви називаєтеся Степан Сойка?

Відповів, паленіючи:

– Я.

А тоді подивилася в його очі приязно й добряче.

– Я вас шукала.

Стояв перед нею збентежений і зачарований, не можучи висказати одного слова.

– Ми, мабуть, знайомі?

Раптом спалахнув полум'ям крові.

– О, так! Я до вас стільки вислав листів! Я про вас...

Швидко перервала:

– Ви? До мене? Листи? Не пригадую собі. Це хіба помилка?

Охолонув, прочуняв, наче би хто вилив йому на чоло відро холодної води. Мамляв незрозуміло:

– Помил...

Жваво притакнула:

– Безперечно, що помилка. Моє прізвище – Соня Шут.

Зам'явся.

– О-о-о. Справді, знайомі. Старий машиніст. Ще й як знайомі. Тільки вас не... Тільки вас так довго не було. Ви змінилися.

Засміялася, а цей сміх розлився кип'ятком у його крові.

– Змінилася? Може.

В її погляді блиснуло щось збиточне, вигадливе, шутливе. Мав почуття, що вколола його гостра голка. Знічев'я змінила тембр мови й почала безбарвним, роблено байдужим голосом:

– Ви знаєте молодого Мартовича? Гаразд. Будьте ласка, скажіть йому, що я приїхала й бажаю його якнайскоріше побачити.

Простягла розкішну, тонку, зручну долоню.

– До побачення.

Зашарівся, зменшився, прихилився вниз.

Ну так, знає його. Розуміється. Це той студент і молодий письменник, що, як кажуть, його повісті та оповідання друкують навіть там, у столиці. Пригадує собі. Відносив йому до оцінки свої вірші. Очевидно, пам'ятає добре...

З цього часу народився в ньому хтось другий. Давній Сойка лишився таким, яким був перше, яким був досі. Переживав ті самі настрої й почування, носив у серці ту саму невигойливу, незлікувальну тугу. Далі труїла його в'їдлива ржа нудьги, далі гриз болючий черв безнадійності, далі точила його шашіль сірих димів, наче миршаві дерева, що росли біля рейок. У хвилі підсвідомості вкинув образ Соні, й він став спільним тіаpowнікіем його арифметики мрій. На дні туги та її незаспокійних дрижань лежав тепер росяний привид дівчини, й впливав негайно на поверхню при кожній нагоді, при кожному зворушенні. Деколи намагався

засипати його порохом забуття, поховати в тишу незнання, заслонити занавісою безпам'яті, знов коли-інде дорожився ним, наче найбільшим скарбом, доглядав його, наче зимою ніжну квітку в глечик на вікні. Щоб не вилиняв, не помутнів, не скаламутився, не розтанув, не розвіявся. Бажав мати його завжди в повній яскравості свіжого враження, у мережці первісних гарячих барв, у музиці непритишених теплих звуків. Старався понести в серці стоколірний пейзаж кохання й не втратити з нього ні одної півтіні.

Відірвання чуття від його зовнішнього предмету прийшло нелегко. Іноді довгими літами треба вчитися важкої науки самозречення. Однак Сойка погодився з новою поразкою таки скоріше. Правда, не раз стукало до дверей свідомості бажання щастя, нагадувало про своє право, домогалося переведення в дійсність, кричало голосно або шепотіло тихо, але пронизливо: і мені належить пай від життя. Але він знав, що цій спразі судилося завжди залишитися незаспокоєною й ненасиченою. Наложив на природний голос серця тягар думки, наче на розспівану скрипку *tlumik*. Закрив його перед власною свідомістю абажуром розуму. Бодай на деякі хвилини, бодай так йому здавалося.

Що тут багато балакати – куди йому до неї. Що є він? Звичайний найда, підкидьок без рідні й без хати. Безбатченко, що його знайшли на рейках, киненого під поїзд невідомою матір'ю. А може, це його збиточна, химерна доля підкинула життю на глум. Може, вона забула його через розгубленість на життєвому шляху. Мав дивне почуття, що прийшов на цей світ через якесь непорозуміння, через якийсь недогляд, через чиюсь помилку. Цього чудного враження ніяким чином не міг позбутися, не міг, хоч як хотів відігнати його від себе. Почував себе завжди жертвою якоїсь пинхви, вигадки, витівки, якогось жорстокого герцю, якогось злого жарту. Виховали його з ласки при цьому двірці й став якимсь зайвим, але невідлучним його додатком, якоюсь непотрібною, але сталою причіпкою, якимсь залізничним реквізитом. Така людська ганчірка, загублена кимсь на шляху, знайдена на рейках і зложена до стаційного магазину. Правда, іноді бунтува-лося щось проти такого ставлення справи, будився десь під поверхнею свідомого боязкий голос спротиву: скинь геть з плечей цей

камінь меланхолії, ти насолоджуєшся власним горем, ти, може, навіть починаєш любитися своїм безнадійним життям.

Однаке дійсність ставила питання руба, не дозволя-ла хитатися, приказувала або перемогти й здобути, або відступити й виректися. Перше лежало поза кругом його спроможності. На порозі кохання спіткнувся знову розгін його життя. Накинути їй свого почування не міг хоч би з тієї смішної причини, що спізнився. Так – звичайно, дурно, буденно припізнився. Навідувало його знову чудне почуття, що не прийшов на світ у свій час, у свою пору, що народження й загалом усе життя було або прискорене, або припізнене. Здійснення мрії вбило її, здійснення ідеї зрадило її. Перше побачення предмету своєї туги принесло дошкульне розчарування. Лишилася тільки друга можливість, друга преміса. З болючим спротивом серця випив самозречення, наче склянку полину.

З цього часу став невмисним, невірним, буцімто байдужим свідком Сониної долі. Події пробігли повз нього, наче вітер повз самотнє дерево. Ударило в нього, потрясли ним і полинули своїми шляхами незалежно від нього. Він перший виявив старому Шутові жахливу правду про його доньку, він був головним свідком у славнозвісному процесі. Але й тільки всього. Залишився надалі давнім телеграфістом Сойкою.

А може, це не зовсім правда. Докладніше кажучи, було тепер уже двох Сойків. Давній та новий. Обидва жили одночасно й укупі в тій самій психіці. Один об одного зачіпали так тісно, що годі їх від себе відділити, що ніяким чином не можна було їх розмежувати. Новий Сойка виринув цілком незавважно, навіть не знати коли й як. Вгамовані почування, придушений природний гін мусили знайти собі якийсь зовнішній вислів. Відповідно оточенню, залежно від рівня середовища, задзвеніли фальшивою струною. Став маломістечковим бабієм і віршоробом. Чистий та ясний образ Соні беріг у підсвідомості, а на будень замінила її ряба й повнолиця Маня з буфета чи яка-небудь інша. Одне одному зовсім не перешкоджувало, видавалося навіть таке звичайне й просте. Грав на гітарі, завертав очима, вклонявся широким жестом, човгав з розмахом

черевиками, говорив до вуха масні й невибагливі дотепи, приперчені теревені, усміхався значно й підсолоджено. Лучив давню несміливість, вроджену ніжність, придбану літами задумливість з робленою самовпевненістю зводника й нещирим цинізмом. Витонченість мрійника й людини, що багато перетерпіла, з смішною й намірено нахабною, мляво солодкою й одночасно невдало брутальною поведінкою. Чутливість і вразливість самотнього юнака замінилася в грубе залицання перемовника, холодно штудерне, а проте незручне та невміле. Колишню мовчазливість і недостачу чуття для гумору з силовано неприродною веселістю та жартівливістю. Одначе всі ці мініатюрні подвиги, банальні успіхи та невдачі, несмачні, грубі, плоскі пригоди, невикористані нагоди, мляві спонуки не могли виповнити життєвої пустки. Не могли навіть задурманити, зацитькати голоду справжнього життя й вижиття, не то щоб принесли цілющий лік на нудьгу животіння.

У хвилинах сонного безділля й безнадійної порожнечі складав мозільно слово до слова в недолугі строфи, сонетив у поті чола витерті трюїзми, трафаретні, зовсім вилинялі із змісту думки вбирив у драний, давно зношений одяг, спотикався на кострубатовому ритмі, наче на дорожньому камінні, склеював докупі кульгаві рими, що розліталися на всі сторони, мов сухий пісок із жмені. Настирливий вереск граматичних кінцівок, безпорадне самооблегшення труднощів, далекі, беззвучні асонанси, підфарбована, дешева, нудка, манірна, псевдочепурна, викрохмалена, тандитна еротика з третьої руки. Холодне капарство, віршоробське шевство, лощене жовтою пастою сантименту. Гліцеринові сльози, роблена пристрасть, маніжна, невдала тонкість, багатослівний, непережитий біль. Потоки беззмістових, недокровних, безбарвних слів, навіяних нудьгою. Шкрябав, мазав криві рядки й неправильні чотирикутники строф на пом'ятому, заплямленому, брудному, товстому папері й напихав ними кишені, наче хустинами до носа. Переписував дбайливо до зшитка в чорній, блискучій обгортці, заплямованого чорнилом, за-ялозенного частими дотиками пальців, з обчуханою спинкою. Ловив завзято своїх знайомих, як давніх, так і принагідних, зустрічних, щойно пізнаних.

.....

* * *

[Промова адвоката]

Вже двадцять літ виступаю на цьому місці й сливе ніколи не був такий зворушений, як сьогодні. Вже двадцять літ промовляю в різних справах в обороні різних людей, і сливе ніколи не говорив з таким внутрішнім переконанням, як сьогодні.

Марко МАРТОВИЧ

На другому березі[9]

Лірична повість

Чи ти згадуєш про мене там, на другому березі, Ігоре?

Прости мені, що смію викликати твою таку близьку й таку далеку тінь. Прости мені, що зважуюся взивати твого ймення, яке знайшло новий зміст у понаддійсності. Прости мені, що маю сміливість піднести віко із скрині минулого й вийняти з неї скарби спільних переживань та почувань, дорогоцінних і безвартісних, радісних і сумних, блискучих і сірих, та висипати їх прилюдно на базарі перед очі цікавої юрби. Чи не розгніваю твого безтільного привида, коли сторінки нашого колишнього, писані гарячою кров'ю справжнього життя, виставлю в крамниці за шибою вітрини? Чи не відвернеш від мене твого уявного обличчя, коли введу чужих відвідачів у найбільш власні, особисті кутки наших "я"?

Не хочу говорити, а однаке мушу. Щось безоглядно силує мене, принукує, бажає добути з нутра, кличе настирливо про вислів, бурхається, хвилює, переливається, розсаджує чоло й груди, розпирає свідомість. Що – не знаю. А може, ти розумієш це краще від мене?

Бачу тебе перед собою, як тоді... як тоді, останній раз... останній... зворушення плутає мову... о... як ти дивно дивився... стискав долоню... чого такі очі... останній раз... долоні... ост... чому...

Бачу тебе перед собою таким, яким прощав. Сидиш навпроти мене за столом і усміхаєшся. Між нами тільки стіл, але він жахливо широкий. Наче море. Ми по його противних краях, на двох протилежних берегах дійсності. Ми так близько й так... далеко. Подай мені руку, як тоді, при прощанні. Бачу, як її простягаєш, хочу досягти її, доторкнутися, схватити, обійняти, відчути її м'якість, силу й теплоту, розчавити в своїх долонях. Одначе дарма. Наші руки наближаються до себе, але зіткнутися не можуть. Належимо до інших світів. Сидимо на кріслах, відділені, здається, лише столом. Зриваюся із свого місця, обходжу стіл, приступаю до твого крісла, але тебе в нім вже нема. Чи ми коли стрінемося?

Справді, вже не пам'ятаю, коли ми вперше пізналися. Ти цього також уже не міг собі пригадати. Це було ще за рання нашого життя. Доки сягає моя пам'ять, відціля в ній ти. В її найтемніших закутках, де переховую спомини найраніших днів, захиляється твій дитячий образ. Трохи туманний, обкутаний імлою двох десятків літ, споловілий, мов старий гобелен, замазаний навалою пізніших вражень, пожовклий, наче світлина із старовинного альбому. Але все ж таки ношу його невпинно на порозі свідомості й стережу, мов найдорожчу пам'ятку. І буду берегти постійно.

Можна сказати, що ми виховувалися разом удвох. Хоч ти син села, а над моєю колискою підносило місто долоні димарів. Зрештою, різниця ця не мала великого значення. Щоденщина нашого містечка задержала ще багато із давнього сільського побуту.

Це було так. До сьомого року мої батьки їздили літом до вас на село. Пізніше навпаки. Тебе привезли до нас, до містечка в школу. З цього часу ми майже не розставалися. Аж тоді... на двірці... остання розлука... на все... ти так стискав мою долоню...

Знов бачу твою розвійну постать. Тепер стоїш поза моїм кріслом. Дивишся на кульгаві букви, що їх розмазую поплутаними рядками на жовтявім папері. Я все мав таке погане письмо. Ще досі чую твої слова:

– Слухай, Марку, коли ти навчишся порядно писати?

Не щезай. Остань хоч хвилину. Пам'ятаєш, як ми разом ішли перший раз до школи? Служниця вела нас за руки, одного по правій, другого по лівій. Тобі в очах блищали сльози. Не тому, що ти боявся невідомого оточення, але з цієї причини, що власне від'їхала мати до себе на село. Я нишпорив очима по боках дороги. Шукав за каштанами. Осінь у рудім капелюсі ходила по садах. Ще досі чую її вертливий запах.

Ми сиділи в одній лавці. Одного разу трапилася подія, на перший погляд маловажна, але яка мала нам пізніше кілька разів нагадуватися. Саме відбувалася наука граматики. Учителька одноманітним, плавким, безбарвним голосом сипала з уст на наші голови якісь відміни. Наче дзюрчання води в ринві. Ти попередньої ночі чомусь довго не спав і тепер, уколиканий монотонним дирканням, похилив свою чорняву голівку на мої груди та заснув. І мені починали ліпитися повіки. Знічев'я зарипів над нами понервований вигук:

– Дивіться, які чутливі любчики, як сплять собі!

Негадано виринули ці "чутливі любчики" по довгих літах.

У школі перший раз відчули ми глибоко й зрозуміли вагу національної приналежності. Половина відділу була іншої народності й дивилася на нас зашморгом. Зиркала спідлоба, мов на відмінні, різні від них створіння. Найгостріше виступала прірва в часі молитви. Коли пришилося нам говорити "отченаш", вони сливе душилися від стримуваного реготу. Тоді зазнавали ми дошкульного, в'їдливого, майже фізичного болю. Мовби хтось пхав нам голки за нігті. В голові появлялася наївна думка: навіщо

люди балакають різними мовами та чому одні діти можуть сміятися з мови других?

Тоді найважливішим питанням для нас було: чому одні речі дозволені, а другі ні, чому це вільно, а цього ні, та далі чому одному те вільно, що другому заборонено?

Під час граматичних вправ станули ми перед новою загадкою, що її сполучили ми з цими питаннями в досить дивовижний спосіб. Вражало нас, чому йменники мають аж три роди; чоловічий, жіночий та ніякий. Явище мови перенесли ми негайно до ближчої ділянки й витворили собі таким робом чудну теорію про три поли. Як іменники, так і люди діляться на мужчин, жінок та дітей. Чи пригадуєш собі, як довго сперечалися ми за очеркнення основних прикмет, що відрізняють ці три роди від себе? Спершу зважали ми на вбрання, одначе, побачивши доньку власника ресторану в штанях, на коні, залишили ми цю основу поділу. Наприкінці погодилися ми, що жінки – це ті люди, котрі варять у кухні, а мужчини – це ті, котрі йдуть на війну. Трудніша була справа з нами, з дітьми. Врешті, ти дійшов до висновку, що діти це "ніякі" люди, отже, властиво, сливе не люди. Люди – це ті, що їм усе вільно, а дітям усе заборонено. Отже, ми є на те, щоб нам нічого не було вільно. Досі подивляю, як ти тоді штудерно виводив, як дотепно доказував. Бо ж хіба мусять бути такі, що їм нічого не дозволено? Коли б їх не було, не було б і тих, що їм усе вільно. Останні мусять мати свій підклад, своє підложжя, мусять знайти свої жертви, мусять знайти тих, на яких могли би випробувати свою всемогучість. Внезабарі завважили ми, що й між дітьми одним вільно більше, другим менше, що й тут нема рівності. Товаришам, котрі говорили іншою мовою, дозволяли не одне, що нам забороняли. Але цього вже не могли ми подолати нашими головами. Небавом переконалися ми, що не всіх мужчин беруть у жовніри, а безліч жінок стоїть осторонь від кухні. З цього часу станули ми безпомічно перед улізливими, настирливими питаннями.

Бачу, як усміхаєшся на згадку про ці діввацькі турботи та міркування. Скільки разів змагалися ми непорадно й без розбору з таємницями

життя, скільки разів звичайні, прості речі ставали для нас незбагненні, скільки разів стукали ми без успіху в замкнені двері невідомого, скільки разів нерозважливий, легкодумний вислів, наказ чи заборона вводили заколот у викінчену гармонію думок, чинили зайву метушню, непотрібне сум'яття в спокійнім сні ще несвідомих бажань.

Наче свіжу подію, маю в тямці, якої це памороки забив мені в голову материн приказ тримати руки поверх ковдри. Коли я запитався: "Чому?", мати відповіла: "Ти нечемний". Ми довго билися з гадками, аж укінці ти вирішив. Нечемні є ті люди, що питаються: чому? Не слід чомкати, це питання є заборонене. Цебто треба би говорити "нечомний". Пам'ятаєш, як твоя чудакувата етимологія розсмішила нас, як ми заливалися реготом і повторяли раз у раз вигаданий тобою новотвір? Одначе скільки правди було в цій злуці двох окремих слів! Чи дійсно не заборонено питання: чому? Хіба ж не є найбільш небажані ті люди, що ставлять це капосне питання? Хіба ж їх не переслідують, не проганяють, не відпекуються від них, не зарікаються їх? Хіба ж не відстрашують їх, не відмовляють, а коли вони не хочуть залишити свого анафемського запиту, не нищать їх? Кожна ідея, теорія, світогляд, наука, установа, влада, устрій, лад ні перед чим так не дрижать, нічого так не бояться, як його, як перевірки своїх основ. Це настирливе питання виринає вряди-годи в історії людства, й тоді наступають розколи, революції, занепади могутніх потуг, загибелі шанованих поглядів, переоцінка святощів, розбивання бронзових статуй. Це каторжне, осоружне питання накоїло лиха, завдало чосу, осточортіло, остогиділо, дошкулило, законопадило, досолило, набило памороки не одній величині цього світу. Звичайне, буденне, коротке, тихе, скромне слівце: чому? Адже ж не дурно людей, що його повторяють, звуть єретиками.

Вже отетеріли пальці, вже так довго пишу. Загруз в оці спомини та міркування. Тягнуть мене за собою, наче вода топільника на дно. В кімнаті душно. Повітря тяжке й згусле. Так важко зачерпнути його грудям. Віддих прискорений та нерівний. А там, за вікном сонце, вітер, широкий простір...

– Ігоре, будь ласка, відчини вікно!..

Але ж... мій Боже... що я говорю?

Ти вже відчинив собі інше вікно... вікно на другий берег. Одночасно ти тут є, й тебе нема. Одночасно ти слухаєш моєї сповіді й належиш до іншої дійсності. Бачу виразно твою струнку постать. Пізнаю навіть цю чорну шовкову краватку, що в ній ти мене прощав останній раз. Тоді, коли від'їздив назавжди. Ця чорна краватка занепокоювала мене довго, хвилює мене ще досі, нагадується навіть у сні. Навіщо ти вбрав саме її? Власне чорну? Чи ж би це мало означати, що...

Встаю з крісла. Підходжу до вікна. За ним осінь. Золотоволоса осінь. Розхиляю віконниці. Широко. Осінь уливається струменем до кімнати.

Віддихаю глибоко. Розправляю руки. Хотів би випити жадібними устами увесь запах, розтоплений у прозорому повітрі.

Над містечком синя парасоля погідного неба. На західнім краї кілька скуйовджених хмарин. Мають барву рожеву, перехідну між жовтою а червоною. Нагадують нею кленове листя, що від осені також почервоніло. Кленове листя хмар на ясній блакиті.

Ти не любив осені. Чую, мовби це було сьогодні, як говорив ти до мене. Була це осінь перед двома роками. Чудовий вересень напередодні наших університетських студій. Ми стояли в вашім саді на селі. Ти завів балачку:

– Бачиш, Марку, листя, що паде з дерев, і айстри, що он там цвітуть?

– Очевидячки.

– А мені здається, що це не є дійсне листя й дійсні айстри.

– Якже ж?

– Маю враження, що це поетичний трафарет, що це банальний образ з якогось віршика. Наша поезія жахливо розосеніла, набрякла, напухла цією осінню, нассалася її, мов бібула[10] чорнила. Покажи мені в нашій літературі тако-го поета, щоб не поповнив вірша про осінь. Немає. Зів'яле листя та айстри. Айстри та зів'яле листя. Зів'ялі айстри та листя. Можна ці слова ще й інакше переставляти. Наші поети осінь до краю зсонетили, зтріюлетили,[11] зоктавили, зтрохеїли,[12] запапестили, оспівали, виспівали, розспівали, переспівали. Вичавили з неї все можливе, мов з цитрини останню краплю соку.

Я реготався на весь рот з цієї повені слів. Ти тягнув далі:

– Скажи мені тепер, що лишилося на бідній осені. Де є ці "злототканії шати", коли їх поздирали з неї такі самі поети. Вони збаналізували пожовкле листя та айстри в такому ступені, що коли сьогодні дивлюся на них тут у саді, видається мені, що це не жива природа, а лише сентиментальна поетична сценерія. Так загарбали їх собі, засвоїли, узяли на виключну власність, що тепер не хочеться мені вірити, що зів'ялі листки та айстри – це щось більше, як тільки постійний реквізит менше або більше вдалих, менше або більше милозвучних і солодкавих віршів.

Хвилину ти мовчав, а пізніше звернувся до мене з питанням:

– Яка є ціль існування поезії, який її глузд? Навіщо її пишуть?

– Щоб учила бачити, розуміти й відчувати світ. Щоб давала вище, сублімоване його відчуття.

– Гарно. А що ж ти на те, коли поезія замість це здійснити, навпаки, вбиває в нас спроможність відчуження дійсності та справжньої, несфальшованої краси?

- Це не є поезія. Правдива поезія не фальшує природи, є незалежна від її краси. Дійсна поезія має свою й тільки свою, власну й нічим незамінну красу, є суспільною потребою, як етика чи наука, й є фізичною потребою, як, наприклад, для собаки виття до місяця, творить вищі життєві вартості, як релігія. Є світською відміною релігії.

- Ага. Поети – жерці, шамани, друїди, кобзарі, вайделоти, бояни, Діоніс. Чув, чув... Одначе не в тому річ. Чи між цими сотнями осінніх віршів немає ні за шага правдивої поезії? Адже ж підручники літератури зачисляють не один з них до так званих перлин нашої лірики. І хтозна, чи не їм, цим "перлинам", завдячуємо передусім розвіянню чару осені, а бодай принад падучого листя та айстрів. Хто верне нам по прочитанні цих десятків і сотень віршів – не говорю вже про віршища – первісну, молодечу силу захоплення, хто вилускає зерно захвату з лушпиння метафор, хто дасть нам ізнов свіжість та безпосередність чуття, коли в нашій пам'яті застрягли поетичні трюїзми хоч би з найкращих, цих "правдивих" поезій?

- Отже, кінець кінцем зайвість поезії, в недалекому майбутті її смерть. Чув, чув...

- О, ні. Тільки поети повинні зрозуміти, що їх співуче ремесло це не автомат, але жива хвиля, струя, електричний струм, що виходить із цього вищого світа й дрижить на чулих дротах душі. Смієшся, що я сам ліризую. Хай буде, яко фізик, шукаю метафори в своїй ділянці. Отже, поезії слід справді давати нам оці понадвартості, що про них ти перше балакав. Накінець, мале побажання: поети, віддайте нам осінь! [13]

Ти підійшов до грядки, що на ній цвіли розкішні білі айстри. Зірвав одну з них і майже одночасно підніс із землі пожовклий листок, що впав з недалекої яблуні, та розтер його на долоні в мілкий рудавий порошок.

- Справді, Марку, автентичні, дійсні айстри та осінні листки є кращі від цих віршів. Не можу простити поетам, що вкрали нам осінь. Вона

либонь гарна, а через їхню нахабність та влізливість остобісіла мені, мов стара, марудна тітка. Як часто поети мимохіть бувають нудачками та морочилами.

– Але ж ти сам марудиш, Ігоре. Далєбі, торочиш, мов скучна тітка або наче... співець айстер.

Так покінчилася наша гутірка. Ми про осінь та поезію вже більше не говорили. Одначе чи осінь – це тільки зів'яле листя та айстри? Чи осінь – це тема витиснена, мов макух, що з нього вже не можна видушити ані краплі олію? Чи взагалі можна вичерпати який-будь сюжет? Чи кожна хоч би найпростіша річ не таїть у собі стільки й таких можливостей, про яких не снилося поетам? Треба вміти дивитися на світ. Це перша заповідь майбутніх поетів. Але навіть і вони не зможуть добути з якого-небудь явища всіх явних і таємних його сторінок. Кожне покоління й кожна людина приносить на світ власні готові окуляри й бачить що інше, без огляду на те, чи річ сама собою має ці прикмети, чи ні. Чи ми загалом бачимо дійсні явища та речі, чи тільки творива власних окулярів?[14]

Осінь налита міддю по береги. Дерева й земля наче обковані мідяною бляхою. Біла зима, зелена весна, жовте літо та мідна осінь. Але три перші є щодо барви більш одноманітні. Пригляньтесь осені. Скільки тут відтінків основного кольору, скільки барвних півтонів, ніжних нюансів від літньої жовтості збіжжя аж до кривавого пурпуру, аж до темної бронзи. Скільки тут розкоші для ока. Вакханалія соковитих барв. Осінь – це малярська пора, навпаки, весна музична.

Ти не любив осені, Ігоре, але не лише з причини її банальності як поетичного сюжету. З тобою не погоджувалася архітектура осені. Бачу твій здивований погляд. Підносиш угору збентежені повіки. Так, ти чув гаразд: архітектура осені. Усе на світі є збудоване, а кожна будівля мусить мати свій стиль. В кожній речі проявляється якась основна думка. Її зовнішній вияв називають стилем. Це таємний, підсвідомий вислів цього, що складається на глузд кожної частини дійсності. Це вираз так званої душі явищ. Справді, великий Архітект Світу не творить нічого

безстилевого. І природа має свою архітектоніку. Таку послідовну, про яку даремно мріють і мріяли інженери всіх часів, послідовну навіть у божественній химерності припадку, послідовну в непослідовності, єдину в змінливості та змінливу в однині. Мистецькі стилі є тільки висловом архітектури душі їхніх творців і будови середовища, що їх сприймає, й відбивають будівництво того кола природи, який найкраще з психічним укладом мистців співдзвенить.

Чи ти коли роздумував про білу, мармурову класику зими, про досконалу гармонію простих, дорійських форм снігового вбрання? Чи ти дивувався з молодечої готики весни, коли все струнке, шпилясте, внебозривне, коли все підноситься, росте, прямує вгору? А могутній розгін ренесансу літа, пори широких, кручених, лагідних, повних, спілих форм? Вкінці з черги бароко осені – химерне, казкове, поплутане, неправильне, нерівномірне, нерівноположне, неодноманітне, багатобарвне, багато формне й багатотонне. Повінь прикрас, орнаментів, позолочення, гарячі, ситі кольори. Півтони та чвертьтони... і якась нудьга. Знеохочення, пересит вражень, наче в людей, що багато пережили. Будівництво сучасся знову вертає до простих, прямовисних, могучих постатей без орнаментових витребеньків. Архітектура, майбуття, може, нагадуватиме непорочним склом дорійський мармур зими. Колесо природи й мистецтва є замкнене й обертається.

Ти не любив осені, бо твоя душа не була барокова. Недоставало підсвідомої нитки, що в'язала би твій світ з осіннім оточенням. Це була внутрішня причина цього наступу на поезію осені.

Бо справді архітектура людської душі відповідає теж головним стилям, відомим з історії будівництва. Психіка справжніх мужчин є готицька або класична. (Перші – це романтики, борці, лицарі, завзяті визнавці ідей, ворохобники, люди, невдоволені з суспільного ладу своєї епохи, творці релігій, святі, пророки, подорожники, бродяги, бандити й руїнники. Другі – це будівники, організатори, державні й громадські діячі, мистці, класики, філософи, вчені.) Зате дійсна жінка має нахил до бароко. Не диво, що в жіночій поезії переважає осінь.

Твоє "я", Ігоре, мало в своїй основі класичну простолінійність та гармонію, але з певним відхилом до готицької стрункості.

Хто зуміє бути приятелем так щиро й просто, як ти? Хто зможе любити й ненавидіти без застережень і без хитань, як ти? Хто зуміє так спокійно пожертвувати собою для друга, як ти? Хто зможе без слова скарги відійти для добра близьких осіб, як ти відійшов назавжди? Я не гідний цієї посвяти. Я та вона недостойні твоєї трагедії й твого чину. Вона... Що за жорстоке глузування долі! Як люто вона насміялася з нас. Не поталанило нам. Годі!

І це в той самий день, коли вона... А може, це був звичайний випадок? Такий, що їх бувають сотні й дають наживу газетам. Ні... Це прощання... цей стиск долонь... ця чорна краватка... Даремно хочу себе потішити.

Цей геройський чин сповнив так звичайно, природно, сіро, самозрозуміло, без великих жестів. Сумний припадок, як тисячі інших. Зайва річ багато балакати. Ти був такий спокійний тоді, коли прощав. Твоєї гармонії і безжури, здавалося, ніщо не каламутить. А може, це дійсно тільки нещасливий випадок?

Ігоре, скажи! Вияв мені цю таємницю! Чому твоя тінь така тиха та спокійна?

Нагадав цей день і знов не можу без зворушення писати. Дарма бажаю себе заспокоїти.

Такий друг, як ти, трапляється один раз у житті. Уже такого другого не знайду. Щойно від тебе я навчився, що на світі справді існує приязнь та любов. Інакше не пов-рив би. Поза тобою я її досі ще не знайшов. О, ти вмів приятелювати з товаришем і любити жінку.

У тебе все було на своєму місці. Кожний твій рух був гармонійний, ритмічний, вільний, невимушений, кожний твій усміх природний і щирий. Твоя хода була рішуча, самовпевнена, легка, гнучка, одночасно гостра й спокійна. Твоя ціла постать висловлювала справжню гармонію сильних людей. Так, ти був сильний. Ти мав стійку, витривалу непереможну волю селянина, спроможність захоплення поета, первісну простоту вихованця природи й рівновагу людини великої культури.

Але ж я дав понести себе думкам, наче віз без візника розгнущаним коням. Проте не випереджаймо подій. Хочу тобі висповідатися з усього нашого минулого й не можу пропустити більшої частини спільних дитячих днів. Вертаймо, отже, до тих літ, які були, може, й не найкращі в житті, але про котрі згадує кожний з найбільшим зворушенням, наче про недосяжне щастя. Віддаль ще не є велика й власне тому, може, не побачу всього виразно й докладно. Але ти, Ігоре, мабуть, пам'ятаєш це сам, сам переживав ти це зі мною, й тобі всього не треба описувати дрібничково, вистачить іноді натякнути й вже знатимеш, у чому річ.

Де я покінчив? Ага, народна школа... Це було так.

Ми мали тоді по дев'ять літ. Розкішний червень повівав зеленими гривами дерев. Наближався кінець науки. За два тижні ждало нас ледаче дозвілля, літнє дармування. Наша школа вибиралася на велику прогулянку. Тому, що метою був досить далекий ліс на горі, на другому березі ріки, брали участь тільки два вищі відділи. В годині восьмій ранком вийшли ми довгим походом по двох із шкільного подвір'я. Ми йшли, очевидно, як звичайно, побіля себе. Підміські сади сміялися коралами черешень та вишень. Трухляві паркани скалили щербаті зуби почорнілих від дощів драниць. Наш похід розвивався, наче стрічка на вітрі. Стіни неба були ясно-сині, тільки на західній висів торочкуватий килим білої хмаринки. Колесо сонця качалося по мості й купало золоте проміння в срібній піні ріки. Пинявою, неспішною ходою добрели ми вниз до перевозу.

Ждали на нас два човни. Вуж походу звинувся, заметушився, скорчився в клубок на березі. Дитяча мурашня обсіла обі гапки. Перевізники закотили рукави й довгими дрюками відштовхнули нас з прибережної мілини на плесо. Човни коливалися ритмічно з боку на бік, горталися, перехилилися, аж загрузли дном у пісок другого берегу. Рій хлоп'ячих голів висипався з них, мов з коша хмара голубів.

З радісним гамором обминали ми полатані хатини заріччя, з лункими вигуками гупали по камінні, з гомінким лепетом стрибали крутими стежками, що вели під гору до близького лісу. Поле прикрите настільником молодкої озимини. Цвітуча гречка бджолилася й пахнула медом. Наче іскри з ватри, підлітала комахня з завітчаних загонів. Жуки жужчали журливо над мокрими від роси стебелами. Під небо шугнув сполошений перепел. Кількох хлопців бігло попереду, мов зграя хортів, що вирвалися із шворки. Решта тупцювала позаду й гомоніла, наче в вулію. Ми трималися за руки й широко розплющеними очима пили далекосяжний краєвид. Малі серця товклися в грудях, мов птахи в клітці.

Коли побачила темну лісову стіну, дітвора метнулася вайлом уперед. Бадьорий гам розлягся глибоким відгомоном. Наче в відчиненій брамі, зникнула наша ватага під першими деревами.

Хто висловить безмежну радість, що розпирає малі груди дитини, яка по довгих днях у душливих міських кімнатах та шкільних залах порине в нетрі лісу?

Діти в лісі. Хочеться кричати, кричати, кричати... На весь рот, на ціле горло, повними грудьми. Широко, щедро, гомінко, лунко, шумно, гучно, грімко, переливно. Уга, уга! Тільки пугач на дубі відповідав: пуга, пуга, пуга... А може, це не пугач, лише відгомін. Уста повні крику, наче води. Крик застряг у гортані. Груді ширшають від розгону й вітру. Груді налиті криком молодості. Не чути тягару ніг. Немає ніг. Тіло пливе в повітрі, мов плесом ріки. Руки вихають на всі сторони, закреслюють якісь химерні спіралі. Серце хоче вистрибнути з грудей. Кинути своїм дрібним тілом, мов м'ячем, об мох. Качатися, котитися, мов колесо. Мов

перекотиполе м'яким чатинням. Вивертом, беркиць, ногами догори. Обняти пень дуба з усеї сили, наче кохану людину. Пригорнутися, притулитися до нього, мов до мами. Хай галуззям нас приголубить. Хай зеленою хмарою листя закриє нас, мов пір'ям. Хай обійме нас гіллякою й піднесе понад усі дерева, понад ліс, під небо. Обдирати мох з його пня. Розкішний дотик моху. Наче вивірка, гуп, гуп... З одної вітки на другу. Гойдатися на верховітті, мов на мотузі. Гиц на землю. Ноги згиналися, мов пружина. Закрутити собою, мов дзиґа. На одній нозі. Жук, жук! Ходи, сердего, жуче! Вивірко, щоби я був тобою. Але тебе зловлю, мушу зловити. Де ти куєш, жовно? Хочу тебе бачити. Мушу тебе бачити, цвіркуне, навіщо пхаєшся за шию? Як смішно цвірінькаєш за вухом. Хі, хі, хі, хі, хі... А це що? Кучерява кучугура. Омела. Як вона вилізла на дуба? А хто цю березу побілів вапном? Листя шушукало під ногами. Шу, шу, шу... Набрати великий жмак листя, повне наруччя. Жбурнути ним перед себе. На вітер. Засипати ним тебе, Ігоре. Ха, ха, ха... Як ти смішно обтрушував себе з листя. А ти в відповідь оберемком чатиння. Просто на голову. Заплющив очі. Чатиння так лоскотало, лоскотало, лоскотало... Так приємно скоботало, мов мама попід бороду. Шишка. Хай живе шишка! Жбурнути високо, високо. Геть, геть вище дубового верхів'я. Де вона впала? Загрузла в повітрі, наче в болоті. Хі, хі, хі... В повітрі, наче в тісті. Хі, хі, хі... Щось свердлило в носі. Сміхунка, сміхунка, сміхунка... Цвігати патином, мов батогом. Хвиськати з усеї сили. Бух, бух, бух... А то голота, ця пташня! Так утіче. О, я дістану вас. Нишком, тишком, визирцем, покрадьки, хильцем. Що там є в гнізді? Хі, хі, хі... Які кумедні ці маленькі! Як куняють собі! Дрижать, трусяться. Живі цурупалки. Хі, хі, хі... Яка гарна цяцька. Тріпочуть крильцями. І серце тріпочеться. Деревя кружляють. Довкола, довкола, довкола... Махають гіллям, наче руками. Як смішно. Ха, ха, ха... Деревя танцюють. Дуб із березою. Наче тато з тіткою. Квітки підплигують, наче метелики. Червоні, рожеві, жовті, білі, блакитні, сині... Завія квіток. Дощ листя. Зелено, зелено, зелено... На чуб, на чоло, на очі, на плечі... Зелений дощ. Цяпає за комір. Ні, ні, це не падає листя. Це я падаю. Гиц, гиц... Ноги над головою. Баламкають, мов два ціпи. Земля над головою, небо під ногами. Хвицати, мов кінь копитом. Копнути сонце, наче м'яч. Хі, хі, хі... Які дерева смішні. Ходять догори верхами. Упасти від землі на хмари. Де втече ліс? Усе

перегинається. Падаю на плечі. Дерева ходором. Світ ходором. До уст поналазило моху. Так скобоче язик. Не хочеться вставати. Лежати, лежати, лежати на мохнатій подушці. Накритися ковдрою неба. Чиїсь долоні зсувають повіки докупі. Спа-а-а-ти. Гей, гей... Це ти кричиш? Ігоре? Де я? Земля підкидає мною. Кличуть, кличуть... Тут суниці. Скільки суниць. Лягай знов на мох. Відчини уста. Печені голуби будуть падати до уст. Ні, не печені голуби, тільки суниці та боровиці. Червоно й чорно. Нахиляю рукою куц до уст. Зриваю ягоди зубами просто з биліни. Пасуся, пасуся... Хі, хі, хі... Жива качалка, живий валок. Уліво, управо. Де більше ягід. Далі, далі. Укотився до баюри. Прес, прес... Витерти лице лопушинням, наче рушником. Що це горлає? Угу, угу... В трясовині рахкає, кумкає. Це жаба. Рябе мокре брязкальце. Кум, кум... Хто твій кум, пані ропухо? Прес... Не лізь на мене. До багнюки повертом. Я тобі дам чосу. Кум, кум... Я не твій кум, ані не твій дядько. Геть. О, гриби. Карлики, малюки. Добридень. Як живеться? Чому не здійсмаєте переді мною капелюхів? Хто вас так причепурих? Що це? Шрр, шрр, плиг, плиг... Мабуть, зайчик. Ігоре, чуєш? Зайчик. Там з правої. Миг, миг... Куцохвостий. Хі, хі, хі... Клапоухий. Плиг, плиг... Клацає з ляку. Гиц, гиц... Понад куці боровиць. Хватають за ноги. Плентаються, обвиваються. Беркиць. Де куций? О, вже з лівої миг, миг... Не втечеш, братіку! Ігоре, за там-тим буком. Забігаймо з двох сторін. Ой, але мене луснула якась гілляка. Чорт бери. Вперед, вперед. Бач, малини. Еге, зелепуги. Щоб лиш зайчик не чкурнув. А то шибеник дає тягу. Що? Шарнув за цим горбком. Знайдемо, знайдемо... Дерева женуть, мов навіжені. Пень за пнем навздогін. Тільки в очах мелькають. Чи це ми біжимо, чи дерева? Ми вперед, вони назадгузь. Навпростець, навмання, навскоки. Безбач, наввипередки, навзаводи. Гиц, гиц... навскоси, навпрямки, навпомацки. Темно. Віддиху! Повітря! Де куций? Де ми?

Стій! Сті-і-ій! Сті-і-і-і-ій! Сті-ій!

Ні, цього описати не можна. Цієї безмежної розкоші малих дитячих існувань (душ та тіл) серед весняної гульні природи, цієї шаленої, безтямної погоні таємними нетрями бору. Мусимо стати на мить такими, як тоді, дітваками й вигукувати, як тоді, своє зелене щастя. Тільки сміх і

крик висловлять те, чого не вискаже спокійна мова. Не знаю, чи я відтворив гаразд цю хвилину. Ти, мабуть, зумів би це краще. Але я чую її в крові й ти, ймовірно, носиш її в пам'яті. Я лише хотів, щоб під впливом моїх недолугих слів ти пережив її ще раз. Я вірю, що твоя тиха тінь може ще відчувати, мов жива людина. А може, навіть глибше.

Ми очунали. Навкруги нікого. Тільки дуби похитують пелехатими чубами, тільки сосни колихають сонно гіллям, обважнілим шишками. Зайця очевидячки немає. Він уже давно дременув, куди перець росте. Давно зникнув нам з очей, поринув у сіті гущавини, заліз в якусь яму й тепер, певне, десь спокійно собі відпочивав. Але ми цього не бачили. Ми гонили вже не його, тільки свою мрію, здоганяли не сердешного клапоуха, але щось, що не має назви, щось неокреслене, неосвідомлене, лише відчуте. Ми бігли за таємницею лісу. Нас узяв у свою владу, обняв своїми раменами, одурманив небачним куривом таємний чар бору. Він тягнув нас з непереможною силою в свої нетрі, він упивав нас, немов опій, відбирав нам на мить свідомість і, наче лунатиків, гнав уперед. Ми незчулися, коли відбилися від товаришів, залишили їх за собою й потопнули, наче в хвилях ріки, в непроглядній гущині.

Ще недавно лунав хлоп'ячий гамір, котився від дерева до дерева, наповнював собою порожню глушину, наче вода виповнює русло. Тепер тихо. Почув би навіть бзик мухи. Жахлива тиша. Ми поглянули один на одного. Неспокійно перетерли очі й розплющили широко повіки. Де ми? Обопільно питали себе наші багатомовні погляди. Відповіді не було.

Ми довго дивилися довкола. Шукали цієї відповіді в природі. Безслівно питалися дерев і хмар. І одні, й другі мовчали.

Ми довго стояли непорадно. Не говорили нічого. Мовби свідомість перестала правильно діяти. Думки бурхалися безпомічно, мов птахи в клітці. Думки невиразні, неясні, неозначені кружляли на грані свідомості та підсвідомості. Ми ще не знали, ми щойно прочували небезпеку положення.

Знову ненадійно наші очі стрінулися. Раптово в одну мить ми зрозуміли грозу становища. Твої очі питалися: ми заблудили? Мої притакували. Твої неспокійно ворухнулись: де наші? Мої відповідали: ми їх загубили. Накінець блиснула одночасно в наших мізках думка: що робити?

Досі ми стояли, мов зачакловані, мов закам'янілі. Водно з гадкою: що робити? – появилася потреба руху. Ми почали ходити довкола якоїсь сосни без свідомлення цілі, навіщо це робили. Щоб тільки щось діяти. Ми шукали чогось попід сосну. Чого? Ми не знали. Очима вертіли її порепаний пень, очима підносили вгору кожну чатинку й обзирали її на всі сторони. Ноги порпали нетерпеливо хвою. Мовби під шаром чатиння була закопана відповідь на злов'ідні, настирливі питання.

Ми стрепенулися. Прийшла думка: навіщо це? Це недоцільне, – відповіла друга гадка. Що треба робити, щоб знайти загублений гурток? Щось зашепотіло до вух свідомості. Щойно тепер ми нагадали собі найпростіший, най-звичайніший у подібних випадках спосіб рятунку. Пізнання майнуло в наших головах докладно в тій самій хвилині. Мов на один приказ, ми підняли одночасним рухом чола вгору й почали гукати. Гоп, гоп, гоп, гоп... Довго, протяжно, широко. Го-о-оп, го-о-о-о-о-о-оп... Пізніше гостро, неспокійно, коротко, поспішно. Го, го, го, гоп...

Відповідав тільки відгомін. Глибокий, розтяжний, придавлений, приглушений. О-о-о-о-оп, о-о-о-о-о... Більш нічого. Слухали довго, чи не почуємо відзов. Дарма. Тільки шум дерев повторяє за відгомоном, ще протяжніше: о-о-о-о-о... Тоді осяйнула нам жахлива думка: ми самі. Ми перший раз у житті цілком самі, перший раз віддані тільки на власні сили серед безпросвітної глушні. Ми почули щось тепле під повіками, щось гаряче, що палило нас, наче вогонь. І знов разом, наче на таємний чийсь знак, ми вибухнули плачем. Пальці стулилися в п'ястуки й піднесли машинально до очей. Ми голосили голосно, щиро, гомінко, захлистувалися власними сльозами, давилися їх солоним смаком. Світ помутнів, очі не бачили нічого. Тільки сіль в устах, вогонь під чолом і неспокійне, невгамовне дрижання серця.

Аж полегшало. Ми глибоко відітхнули. Мовби важкий тягар зсунувся з грудей, мовби каменяка скотилася з плечей. Ми широко розправили руки. Начеб хотіли зачерпнути багато, багато повітря. А може, ми цим німим жестом кликали підсвідомо помочі. Чиєї, коли не було біля нас нікого? Хіба синього неба, що усміхалося до нас сивими хмарами, мов мати. Моя мати теж має сиві очі.

Приплила до нас хвиля бодрості. Здавалося, що наші очі вилили весь засіб своїх сліз і більше з них уже не мог-ло витекти. Поволі сохли, хоч ще трохи пекли й червоніли. Світ ізнов роз'яснювався. Сосни приязно простягали до нас долоні свого галуззя, немовби хотіли заспокоїти ними наші розбурхані думки. Шуміли колискову: засни, засни, засни-и-и-и-и...

На другому березі. Збірник

І ми справді мали тепер охоту заснути, хоч був ще ясний день. Плач зацитькав на мить наш переляк, але й утомив нас ще більше. Голова тяжіла, мов кам'яна брила, руки й ноги розледащили. Набігли на нас сонливиці. Одначе згадка про сон привела за собою спомин дому. Знов закликало в грудях: додому, додому... Ми почали бігти безбач перед себе. Дивна річ, гін приніс нам забуття. Ми гонили, не думаючи про ніщо. Тільки обминали підсвідомо пні сосон. Біг давав сам із себе молодим тілам таку безмежну розкіш, що вона поглинула всі інші враження.

Але навкруги простягався широкий, глухий ліс. Здавався не мати кінця. Довкола все ті самі колони сосон. Рівні, прості, стрункі, задумані. М'яка, грузька хвоя вгамовувала розгін. Цей новий біг дотомив нас до краю. Ми станули.

Кудю йти? Може, власне гонимо в противну сторону. Сумнів невгомно закрадався до свідомості. Раптом заблиснув у тямці спогад з прочитаних книжок. Як це давно пізнавали, чи хтось не наближається, чи хтось недалеко не йде або не їде. Ми обидва одночасно попадали на землю. Одне вухо приклали до чатиння, а друге заткали долонею, щоб

ліпше було чути. Одначе ані не шушукнуло. Це, мабуть, хвоя заглушує, відізналося щось під розпеченим чолом. Ми стали завзято порпати, шарити пальцями пожовклі глиці, гребти долонями, мов лопатами. Відкинувши на боки чатиння, ми слухали жадібно землі. Впивалися в неї, бажали потопнути в ній, наче в воді. Але вона мовчала, спокійна, холодна, байдужа. Перший раз розчарувала нас земля.

І знов піднесли ми очі на небо. Коли не земля, то, може, воно. Щойно тепер завважили, що непорочна блакить, яка висіла над нашими головами, утратила свою чистоту. Досі кришталевий блиск сонця незавважно помутнів. Перед хвилиною золоте кружало набрало мосяжної, злегка рудавої, темно-помаранчевої барви. Брудна мішанина, жовто-червона з перевагою густого карміну. Здавалося, що сонце сяє з-за грубої шиби. Такий колір бачимо, коли дивимося на нього крізь пляшку з темного скла. Дов-кола соняшного колеса появилася кучерявий, стріпаний обруч з блідої міді, наче ореол навкруги голови. Краска цієї обв'язки була трохи рідша, по краях майже білява, й невиразними обрисами переходила в сивину хмар, що не знати звідкіля виринули й широкими льняними рушниками обкутали пшеничний коровай сонця.

Ліс обгорнула глибока тиша. Ані шиширхне. Ані сосна не ворухне віткою, ані глиця об глицю не зашорошить, ані падуча шишка не гулькне, ані вивірка гіллям не шасне, ані заєць під кущем не зашарудіє, ані ворона не залопоче крилами, ані пробуджена сова не закрикає, ані муха не забзикає, ані оса не забренькає. Тиш-ш-ш-ш-ш-ш-ша... Чути приспішений стукіт власного серця, чути прискорений булькіт власної крові. В голові гуло, наче в порожній скрині.

Раптом з-під сонця, що лежало непорушно на західнім похилі неба низько над рисою овиду, наче джерело з-під каменя, бризнула срібна струя. Пляма брудного срібла, зразу невелика, сливе непомітна, стала хутко поширюватися, з кожною миттю більшати, аж блискучою імлою, немов абажуром, прислонила лампу сонця й велике півколо західного небосхилу.

Нагло безшелесна тиша луснула, мов надутий пухир. Грюкіт перекотився лісом, наче повінь. Вітер зірвався, мов кінь з припону, заіржав хрускотом ламаного галуззя, гупнув копитом у піскові галяви й підняв непроглядні тумани куряви, потряс буйною гривною хмар. Зубами хватав сосни, наче стеблини трави, й торощив їх. Хвостом, немов помелом, змітав бовдури хвої. Стрінувши тверду стіну гущі, ставав дуба, підносився вгору й падав своїми грудьми на густе верховіття, що пригиналося, мов під ударом молота. Задніми ногами рив яруги, розпорпував верству чатиння та листя, що обтулювали пні дерев, роздирав одержу моху, що вкривала чорне тіло землі, й сипав високі кучугури. Вихор казився. Ревів, вигукував, свистів, гоготав, голосив, сміявся, грюкав, гутарив, брязкав, деренчав, виляскував, порскав, пирхав, мугикав, рипів, рюмсава, рокотав. Наче волосся з голови, видирав з дубових чубів гілля, крутив ним, закреслював у повітрі химерні колеса й жбурляв у далекі багнюки. Хватав берези за коси й гнув їх білокори в'юнкі ший аж до самої землі. Торгав сосни за пелехате віття, віддирав шишки й розсівав їх, наче сівач зерно, відщібав чатинки, мішав їх з піском і насипував з них надми.[15] Верболози, тернина, молоді вільхи, кущі малин, боровиць та вся інша лісова голота припишкла, причикнула, покорчилася, мовби бажала запастися під землею, зникнути, потахнути в глину, сховатися, знайти під мохом захист від вітру. Сосни горбилися, перегиналися, стріпували вітками, наче долонями, й журливо жалілися: а-яй, а-яй, а-я-а-а-а-а-ай...

На другому березі. Збірник

Одноманітно, рипливо, сумно. Заєць навіть оком не моргне із своєї схованки, навіть ухом не мелькне. Вивірка загрузла в глибокім дуплі, пташня пірнула в свої гнізда, мушва прищухла в луб'яних щілинах. Тільки зловісний вітер лютував у біснуетім герці.

Довгий час ми стояли безтямно, не розуміючи, що круг нас діється. В першій хвилині несподівані переміни на небі нас майже бавили. Побіч цікавості нічого ми не відчували. Попередня тиша стала нам така осоружна, така дошкульна, що вже воліли вихровицю. Хай уже гуде, щоб

тільки це навісне безгоміння не чавило нам грудей, не стискало горла. Перший падух вітру ми сприйняли сливе мовби пільгу. Його дотик охолодив наші розпечені, розігріті чола. Ми не думали про ніщо. Ловили устами животворний холод.

Одначе легіт миттю перейшов у бурун. Ми мусили шукати підпори, щоб не впасти на землю. Я підсвідомим відрухом насунув шапку геть аж на очі. Тобі вихор зірвав моментально капелюх з чуба. Ми кинулися його здоганяти, але, розуміється, даремно. Твої кучері розвівав подув, куйовдив їх, торгав і телепав ними, мов повісмом прядива.

Ми пристанули знов, наче одубіли. Нечайно виринула в нашії свідомості осяйна думка. Ми відчули всю нашу малість, непорадність, безпомічність супроти могутніх сил природи. Ми почули себе зернами піску, полосканими бурхливими хвилями, листками, вирваними бурею з дерева й несеними в безвість, стеблинами трави, розчавлюваними величезними колесами. Два людські цуцики серед скаженої оргії розперезаних, розпутаних стихій.

Бо поки ми змогли очуняти, перетяли споловіле небо зиг'заги блискавки, заблищали, наче вночі вовчі балухи, майнули ракетою, а їм навздогін зарокотав грім. Один, другий, третій... Сосни мовби підірвалися з землі, здригнулися з переполохом, залопотали вітами, мов людина руками, коли її grimнути п'ястуком у чоло, стряслися від коріння до вершка й ще пронизливіше заголосили, начеб відчували фізичний звірячий біль.

На другому березі. Збірник

В їх шумі вив якийсь скажений дисонанс. Ми стерпли на всім тілі. Ноги й руки отетеріли й висіли на сугавах без чуття. В ушах лящало. Грім уже давно прогоготів, а уші повні були ляскоту. Лускотня вертіла череп наскрізь від одного вуха до другого, мов здоровенний цвях, вбитий в голову. Оголомшена свідомість перестала на кілька хвилин діяти.

Підсвідомий відрух пхав нас непереможно в гущавину. Потопнути в листі, залізти в якусь дуплавину, в якусь нору, зникнути з поверхні землі. Ми стали ліктями розпихати найближчі поплутані кущі. Але схованка здавалася нам замало охоронна. Почали далі бігти якоюсь непрохідною гущею. Колючки ранили нам обличчя й долоні до крові, розривали на лахміття наше тонке літнє плаття, кусали нас у ноги тернами, наче собаки зубами, пороздирали панчохи на дрібне руб'я. Батогом гнав нас уперед сліпий самозбережний гін. Слабий дитячий розум не перевіряв нашої поведінки. Жах відбирав йому спроможність якої-небудь діяльності. Ми були віддані під владу відрухів. Нічим не різнилися від малих, загублених у великім світі безпанських щенюків. Беззахисні звірятка, що не вміють навіть знайти собі нори.

Тимчасом попелястий колір, що появився зразу тільки на заході, розлився наче ріка, яка виступила з берегів по всьому небі, вирівняв кострубатість, цундравість скуйовджених хмар, замазав їхні обриси й заволодів усевладно, куди лише сягне око. Над землею здіймалася одностайна, однобарвна, темно-срібна сіра баня, позбавлена найменших відтінків, гладка, наче лід, непорушна, мов кам'яна гора. Здавалося, що дах світу був побитий грубою залізною бляхою, блискуче цинкованою.

На мить вітер трохи ущух, мовби його головна хвиля вже переплила. Ще підлітали за нею, здоганяли її дрібні вітри-паростки. Начеби у ковальському міху, що дув на світ цією пекельною струєю, забракло більше повітря, начеб він захлистувався власним віддихом. Вихор дійсно душився, мовби хотів щось конче висказати, а ніяк не міг. Буря втомилася й тепер посвистувала, сапала, сичала, зикала, чмичала. Коротку хвилину відпочивала, набирала нового розгону, нового розмаху.

Раз у раз миготів на стелі неба смолоскип блискавиці. Горів коротко, блимнув набіглим кров'ю оком, видовжився в вогняну змію, перековзнувся гладкою ожеледою небосхила й в'ївся клином у біле тіло дуба або сосни.

Хуртовина причаїлася драпіжно, ладнаючися до нового скоку. Хвилево прищухла, зачерпнула до уст свіжого повітря, надулася, наче велетенський піхур, і враз пустила на світ нову течію вітру. Слідком за нею жбурнула могутню пригорщ граду. Срібні холодні кулі роздирали теплу зелень листя, шугали поміж гілляки, дзвонили об твердий, порепаний луб, вбивалися в жилавий м'якуш під корою, зсувалися вниз по пнях. Клекотіли, мовби тисячні дерев'яні калатайла. Шматували плахти лопухів, торощили ніжні нитки моху, штовхали гнучкі парості верболозу, шолопали в чатинні, ламали билини лісового зілля, пололи храбустя,[16] дзеленькали об пруття гущавини, немов об залізні шпуги, шорошіли на камінні, розбивалися в дрібні кусні, товклися, наче скло, й танули. Гострі, тверді кулі перемінювалися в брудну воду. Хурдига сипала без угаву, без відпочинку сніжним горохом, калатала ним об пні, хлюпала в млаках, талапала в струменях каламутної води, що повставала-таки з градовиці, лупала по кущах, ковтала по піскових галявинах, цюкала в вивернені колоди. Дуби постогнували глухо під ударами, а сосни зойкливо ремствували, мов хвиськані батогами.

На другому березі. Збірник

Ми сиділи карачки під вільховим кущем. Задержані градом у бігу, майже попадали на землю. Ноги грузли в болото. Під невеликим тягарем наших дитячих тіл хиталася зрадлива трясовина. Її верхня тверда шкаралуща безмаль що не луснула. Під тонкою паволокою хлюпотіла похмуро багнюка. У волосся в'їдалися срібні оси граду, кололи в шкіру, метушилися по раменах. Піт, спричинений страхом, мішався з розтопленими градинками, й ця мутна рідина спливала бурими струмками за комір на груди та плечі, заливала очі, уливалася до носа й уст. Тіло здригалося щохвилини під холодними, мерзенними поцілунками. Мокре плаття прилипало до шкіри. Ставало гидко.

Шувір вистукувала невпинно свій скажений ритм брилками граду. Цмоковина під нами м'яко вгиналася, підносилася й западала. Це нагадало нам ліжко. Кладемо голови на пухкі подушки. Поринають у пір'я. Долоні гладять ніжний, шовковий верх ковдри. Червоний шовк. В

очах мерехтить червінь. М'яка червінь. Щось лоскоче під бородою, щось скоботить під пахвами. Це мати так похилилася над нами. Цілує в чоло й очі. Чому такий холодний цілунок? Брр... Так холодно. М'яко, але наче взимі. Що це стукає? Раз у раз, раз у раз... Стук-стук, стук-стук, стук-стук... Це, мабуть, віз. Вистелений м'яко пахучим сіном. Колихає нас, гойдає спокійно, повільно, ритмічно. Стук-тук, стук-тук, стук-тук... Тільки чогось холод. Буцім літо, а мов не літо. Не відати, чи літо, чи зима. Може, одночасно одне й друге. Їдемо кудись, але не знаємо куди. Колеса грюкають об шутер. Стук-тук, стук-тук, стук-тук... Раптом віз станув. Перестало гупати.

Ми пробудилися. Справді, градобій припинився. Свою одноманітну пісню покінчив протяжним, стишеним акордом. Наступила коротка перерва, хвилина глибокого спокою. Тільки водою обтікало гілля. Дерев падали похилі чуби, розправили погнуте галуззя. Градинки танули в свіжих калюжах, мов кістки цукру в гарячій чаї. Руді хвилі рили собі русло в грубому кожусі чатиння й торощили його в шкаматки.

Але зрадлива хуртовина ще зовсім не притихла. Тільки припинила на мить, щоб ще раз, тепер дійсно останній раз перегомоніти над лісом, ще раз перетрусити його нетрі. Линув нагальний дощ. Сік великими краплинами вихорився, ішов млинка, курбелів, хлюпотів, бовтався в калюжах, наливав нові калабані, виглиблював водорії, викопував водотоки, клубився, булькотів, чуркотів, наче сотня балаболок, гаморив, воркотів, мов старий дід, мимрив невдоволено. Обливав листя, протікав крізь луб, сочився жилами пнів та коріння. Бороздив у довгі рівчаки чатиння та пов'яле листя, що лежало під деревами. Колотив його, виносив спідні шари наверх і навпаки, перемішував з піском та глиною. Земля глitala воду ласо, жадібно, спрагло, а коли від надміру захлиснулася, виплювала її джерелами на поверхню. Ішла густа, тепла злива й злагоджувала рани, завдані градом.

Далі сидіти під нашою вільхою ніяк не було можна. Вода заливала нас сливе до пояса. Ми випорпалися, мов два морщаки, з грузької баюри, хватилися долонями за вільхове галуззя, що висіло над нами, й

вискочили на якийсь пенъ, а з нього на стійкий пролісок. Трістя забовталася, запінилася й застогнала похмуро на прощання. Тільки моя шапка лишилася в ній назавжди. Багнюка ковтнула поволі чорними устами свою добич.

Ми йшли навмання перед себе. Дощ полоскав нам волосся й змивав з обличчя сльози. Убрання налигалось води, мов губка, й тяжіло грубезним кожухом. Стало туге, цупке, наче каучук. В черевиках бризкала каламутна рідина, що витікала з них струмками, мов із сита. Підшви хлюпали глухо на мокрому піску. Думки борюкалися, вовтузилися самі з собою без ладу й пуття. Ані одної ми виразно не освідомлювали собі. Товклися щойно в передсвідомості, ворочалися вперто, повертали завзято до порога пам'яті, але ні одна не виринула наверх. Самозбережний гін витягнув нас із драговини й волік наосліп по якомусь бескетті.[17]

Туча не вгавала. Камертон вітру строїв ліс і піддавав деревам понуру, хмарну мелодію. Темну, мов попелясте небо над ними. Пронизливу, наче скрипіт шибениці. Кажуть, що в таку грозу чорт вішається на дубі. Хай собі! Громи грюкали в рівних інтервалах і приглушували на мить голосіння вихру. Вистукували повільний розтяжний ритм, наче барабан в оркестрі. За кожним їх лускотом дерева похилялися в одну сторону, мовби присідали з перестрашу. Коли відгомін розтанув удалині, підносили недовірливо пригнуті чуби, начеби шукали нової жертви й питали одне одного, коли на них прийде черга. Дуби харамаркали басом гнівно, люто, з досадою, сосни трепетали всім гіллям, всіма шишками та шпильками, не могли вичавити з себе скарги й тільки невпинно заїкувалися.

На другому березі. Збірник

Одностайна досі срібна сірина неба стала незавважно розкладатися, розриватися на частини. Закучерявилися хмари. Поволі виторочувалися, відокремлювалися, вилучувалися з однобарвної площини. Хтось роздирав плахту неба на дрібне шмаття хмарин. Метушилися, куйовдилися, сум'ятилися, заходили одна на одну, ударяли об себе, перегиналися,

звивалися й розвивалися, розколювалися й зливалися, роздроблювали й єднали водно. Мандрували поплутаними шляхами, потопали за обрієм, виринали з-під нього, коливалися, мовби бажали впасти на землю.

Дощ рідшав. Тратив темп, переривався, знов хотів здоганяти первісний ритм, але це йому не вдавалося. Начеби хмарам не доставало вже води. Відстанки між одною блискавкою і другою більшали. Вихор уже не дув одним подихом, але зривався щохвилини з новою силою й зараз ущухав. Підкидав тоді краплинами дощу, наче туманом порошу, і разом з ними припадав до землі. Хватав спорохнявілі колоди, мов флейти, й свистав на них глумливо. Казився ще короткий час поміж пнями, поки не застряг в обіймах гущавини. Йому навздогін котився молодший брат, але й цього стрічала та сама доля. Кахикав уривчасто спересердя й лягав упродовж у мокравину. Бір підніс гордо чоло. Тепер він став перемагати. Верхів'ям, наче долонями, гальмував розгін бурі, спиняв її зразу несміливо, пізніше набирив відваги, протиставився рішуче й завзято. Роздирав вихровицю на дрібні паростки й чавив їх у своїх раменах. Хуртовина й ліс змагалися сплетеними в тисячні вузли галуззями й струмками вітру. Висилала їх в його нетрі, наче ватаги вересів, але старий, могутній бір топтав їм голови й впихав їх у трясовину. Це була його пімста за вивержених дітей, за вирваних з корінням братів, за поламане гілля, за подіравлене листя. Сопів з втоми, але опирався твердо й доцільно відбивав усі удари ворога.

Негода ступнево брала назад і завертала. Дощ кілька хвилин ще росив, переривав, починав наново, цяпав дрібними краплинами. Хмари виливали останні засоби води, скидали їх, мов зайвий тягар, з неба, що з тьмяного ставало блідо-ясним. Накінець невидимі ножиці перетяли дощеві нитки. Хлюпіт калабані відіграв їм прощальну приспівку.

Вітер пручався востаннє. Вряди-годи шамотів, сіпався з гілками, але це були вже останні дрижки безсилового велетня. Погрожував без надії сповнення своїх загроз. Укінці побачив, що даремні дальші зусилля, що не видержить такої довгої натуги, угамував свій біг, зашипів з розпукою й ущух.

Сосни піднесли вітки вгору й струшували краплі дощівки. Пирхали, здригалися, дрижали, порскали шишками, мовби вийшли з купелю. Свою сумну, наболілу пісню покінчили одночасно з буревієм. Дуби поважно замовкли й віддихали з перевтоми. Сушили вимите начисто луб'я. Кущі поставали з землі й роздивлялися навкруги цікаво, мовби пробудилися з міцного кошмарного сну. Тільки на галявах клекотіли десятки нових джерел, потоків, калюж. Дзюрчали, дивувалися з свого несподіваного народження, шепеляли, шаруділи, шушукали, пошепки висловлювали свою молодечу бадьорість і буйність.

Раптом серед свіжої, радісної тиші, яка настала по останніх зривах вітру, луснув грім. Слідком за ним, наче відгомін, розлягся чийсь пронизливий, дзвінкий, боязкий вигук.

Усе з острахом підірвалося, задрижало, стрепенулося з переляку й зчудування, застугоніло, мов під ударом велетенського молота. У тремтінні бору стенулося збентежене питання: чи хуртовина зривається наново? Ні, це таким могутнім акордом покінчила вона свою громодзвонну пісню. Останнім прощальним жестом поклала полум'яну долоню на горде верховіття й вогняними устами випалила чорний поцілунок на стрункім чолі найвищого дуба. Залопотала крилами хмар, мов птах, що відлітає, червоним дзьобом блискавки розколола грубий пень, наче лушпиння горіха, блиснула кривавими очима хижого крука й широким помахом вітру покотилася за обрій. Ракетою звуків розсипалася, хвилями відгомону розлилася, іскрами відблисків розтанула. Спалахнула на мить і потухла, мов пожежа, нагло облита струменями води.

Сиза туча з розхристаним, скуповдженим волоссям облаків від'їхала чалим, баским конем вихру й замкнула за собою двері неба сліпучим ключем блискавиці.

Тоді на заході розплющило око сонце. Докладніше кажучи, тільки одна його половина, бо друга вже загрузла глибоко під рисою овиду. Усміхалося задумливо, майже не здивоване своєю несподіваною

перемогою. Воно здавна призвичаєне, що останнє слово належить йому, що з кожного горя вийде переможцем. Дивилося добряче, вибачливо, лагідно, заспокійно, людяно, усетямуче й усепробачно. Усе розуміло й з нічого не дивувалося. Знало глузд бурі й суть своєї непереможної сили, тямило закритий зв'язок між ними, невсипущу й необхідну гармонію ясного та темного, конечне доповнення погоди й негоди, світла й темряви, дня й ночі. В його погляді не було ні сліду обурення на щойно припишкву громовицю. Немовби говорило відлітним хмарам: ви сповнили своє, можете відійти. На грані обрію половиною заглиблене в невідомім, половиною опукле над крайнебом подобало на великий золотий гудзик, що ним зістєбнуто з собою небо та землю.

Навкруги розкидало великі золоті плями, обливало медом листя дерев, обмазувало ясною смолою галуззя, покривало мідною бляхою далекі гори, наче дахи якогось міста. Золоті цятки тріпоталися на листках побіч сивих крапель, що залишив їх дощ, і придавали їм сріблястий відтінок. Сонце обкутувалося ясно-жовтою блискучою пряжею, мов павук павутинням. Золоту сіть накидувало на чуби дерев, начеби хотіло вгамувати їхнє дрижання й заспокоїти їх на сон. Грало барвами, співало золотими звуками пісню всезмінливого й всеодного життя.

Вечоріло.

Ми брели кругойдучими лісними стежками саме біля місця, куди бахнув останній найлютіший грім. Лункий відгомін тріснув нас п'ястуком поміж очі. Ми захиталися на ногах, мовби розгнуздалися сугави в колінах, стріпнули руками, роззявили губи й подалися взад. Якась сила обійняла нас цупко за плечі, задержала в ході ноги, що ми їх даремно намагалися піднести вгору, потрясала нами, мов осикою, й жбурнула назадгузь на кілька кроків до гушавини. Перестрибнувши вивертом кучугуру ріща, ми лягли горілиць на чатинні в невеликій мокрій улоговині. Разом з нами летіли шкереберть наші думки. Краще кажучи, не думки, а мінливі невпійманні блиски свідомості. Тільки підсвідомий гін приказував

долонням шукати підпори, щоб не розчахнути собі голови об пень або каменюку.

Людський крик, змішаний з відгуком грому, несподівано торгнув розстроєні струни свідомості. Це дійсність давала знічев'я гостро відчутний знак. У платах мізку щось ворухилося, закаблучилося, закружляло. Зразу щось неясне, невиразне, туманне, мряковинне. У цю мить пробила заслону свідомлення вимовна думка: побіля людина, жива людина, правдива людина...

Підкинуло із землі й поставило на рівні ноги. Рвонули нас два суперечні почуття в дві протилежні сторони: ляк перед чужою людиною й страх перед самотою. Дитяча полохливість заговорила двійною мовою. Дві сили торсали нами: одна пхала вперед, друга відштовхувала назад. Ми метнулися бігцем у напрямі, звідкіля прогомонів чийсь гострий визов, по хвилині дітвацька боязкість задержала на місці, прийшла застанова, розум підшепнув, що, може, цей невідомий виведе нас укінці з лісу, дивовижна при-гадка обізвалася, що, може, це чарівниця надить; може, циганка манить, зашипіло знову десь на дні покладеного в шпихлірі пам'яті зайвого вантажу казок. Чудні образи станули перед очима й страх заклацав зубами над вухом. Дивна річ, ми вже кілька годин блукали лісом серед лютої хуртовини й почули дійсний, доглибний, в'їдливий переполох щойно тоді, коли саме мали стрінути людину. Свідома думка рятунку й усесильне бажання повороту додому стали до боротьби з підсвідомими відрахами остраху.

Перше перемогло. Ми підтюпцем, із зупинками бігли кілька хвилин. Найперше побачили жахливо розколений удвоє могутньою сокирою грому, увесь обсмалений, обгорілий, із спопелілою частиною гілля, перехилений, сливе вивернений дуб. Чорна кров – попіл, змішаний з краплями недавнього дощу – спливала широкою борозною, виритою вдовж пня долотом блискавки. Пізніше вздріли ми дебелу гілку кореня, що, вирвана кліщами грому з нутра землі на поверхню, стриміла, наче рука топільника над плесом ріки. Хиталася повільним ритмом туди й назад, мов не могла по свіжому потрясінні досі очуняти й дійти до

рівноваги. Був у ній закам'янілий безслівний крик розпуки, наче в жесті, що довго й даремно взиває рятунку. Розпорпана глина й пов'яле листя метушилися довкола нерівними горбками, наче кротовиння. Накінець угледіли ми щось, що схвилювало нас до краю.

Побіля дуба лежала молода сільська дівчина. Видавалося, що спить на постелі з моху. Поторгана в шкamatтя, коротка спідничка й розхристане брудне веретище, що його годі було тепер назвати сорочкою, напівспалені, майже зотлілі на попіл, сливе й не заслонювали тіла. Почервоніле, набігле від потрясіння кров'ю, пузате обличчя потопало в чорних хвилях скуйовдженого волосся. Поплутані темні жмутки поринали в грязюці, що повстала з мокрої хвої, гнилого листя, обірваних стеблин моху й болота. Минулорічні пожовклі листки повпліталися між мички розпущених кіс так, що голова подобала на завітчану рудим квіттям. Очі заплющені, піднесені на небо, уста розхилені в німім крику. Довкола губ задубіла судорога пронизливого переляку. На непорушнім обличчі розлита голосна кричуща мовчанка. У горлі застрягли невисловлені оклики. Повні груди піднеслися сторчма в раптовім переливі гарячої крові. Коліна підведені трохи вгору, зігнуті злегка ноги tworили тупий кут. Залишки спопелілого вбрання, подертого, мабуть, у часі бігу гущиною, звисали з них торочками й відкривали круглі, виточені пухкі бедра. Права рука відкинена взад поза голову, мовби закам'яніла в охороннім жесті. Здавалося, що перед хвилиною боронилася нею від грому, що хотіла його долонею охватити, наче вужа, й відштовхнути від свого тіла. Пальці затиснені цупко в п'ястук, начеби ще досі тримали гнучку шию хижого ворога. Ліва долоня, звернена вниз розпачливим рухом, сіпала густе клоччя моху. Може, в його хитких, ніжних ниточках шукала підпори, може, бажала видерти в землі мокрий жмут зеленого прядива, щоб ним тушити полум'я.

Побіч неї на кілька кроків віддалік лежав вивернений глиняний горщик з малинами. Червоний струмок витікав поволі й уливався в близьку калюжу.

Звичайна подія, що їх сотні. Як нас, застала її туча в глибині лісу. Туманний переполох приказав їй шукати захисту поруч найвищого лісного велета. Під могутньою парасолею його верховіття знайшла тихе, але зрадливе місце. Сліпий самозбережний гін не завжди є непомильний. Саме тепер утратив справжнє чуття, помилився в виборі шляху й завів її туди, де якраз висіла найбільша небезпека. Загибель глипнула червоною зіницею блискавки й задзвонила в порепане луб'я лісового сторожа столунним грюкотом грому.

Перший удар несподіваного образу дослівно оголомшив нас. Ми станули остовпілі. Крик переляку й подиву захлипав у гортані, задрижав на голосницях, але не міг видобутися затисненим горлом. Начеб ми набрали в уста води й не могли її вихрякнути. Щось невисловлене, невисказане, неозначене лоскотало нам боляче піднебіння, полоскало терпко губи, мов гірка слина. Язик бовтався в якімсь осоружно слизькім олії. В ушах гудів рій ос, у черепі дудніла нестерпна порожнеча. Серце торгалось, наче спійманий на гарячому вчинку злодій. Здавалося, що хоче поламати ребро й вискочити з грудниці.

Майже чути було шум розбурханої крові в тонких дитячих жилах. Малі ноги стали тяжкі, немов дубові колоди. Першою свідомою думкою, що виринула по довгій хвилині отетеріння, було знову відчуття нашої безпомічності. Ми схаменулися й почули яскраво, виразно свою безборонність і неміч. Гостродійсне почування безсили розлилося нервами навіть досить приємно. Ми вже не боялися. Страх, наче камінь, кинений до води, поринув на дно підсвідомості, натомість із неї виплили поверх зовсім нові відрухи. Дивна річ, освідомлення власної непорадності, власної малечі супроти великих подій, що проти них ми ставали самі-самісінькі, принесло нам глибоку пільгу, сливе спокій. Зате на поверхню тямки виринула звичайна дитяча цікавість і десь з невідомих, долішніх шарів психіки виковзнувся притаєний, неназваний, невинно безіменний, приспаний відзов полу. Справді, він не дійшов до постаті ясної думки, але став отак несподівано новою пружиною поведінки, досі під цю пору недіяльною, пружиною підземною, сливе несвідомою, все ж таки сильною й чутливою.

Стануло руба найзвичайніше з питань: що робити? Підійшли ми ближче до незнаной, що лежала непорушно горілиць. Подивилися на розчахнений пень дуба, на попелясте катрання, що лишилося з її одягу, й скоро розчовпали, у чому річ. Блимнула гадка, наче полумінь свічки: може, ще жива. Адже вражених громом завжди рятують. Так нам оповідали, так ми десь... колись читали. Це святий обов'язок рятувати того, що гине, вихопився з пам'яті вивчений вислів. Хто це говорив? Байдуже. Мати чи вчителька? Хай собі! Настирлива думка знов повторила два прості, але гостровимовні слова: що робити? Що це значить: рятувати? Як це треба перевести в діло? Знічев'я виплинув з плеса пам'яті новий спомин, мабуть, із шкільної науки. Поражений громом роздягається, пізніше наступає з черги штучне віддихання тощо. Навчені фрази заметушилися під чолом.

Ми глянули мовчазно один на одного. Спільну гадку вчитали із своїх поглядів. Одначе не так легко прийшло зважитися на її звершення. Ми вихали безпорадно й збентежено руками. Довга боротьба ляку й стиду, з одної, а почуття обов'язку й підсвідомої цікавості врешті вирішилася. Я був би ніколи не спромігся на це, але ти, звичайно, сміливіший та моторніший, зціпив зуби, приплющив повіки, наблизився рішуче до невідомої й жвавим полохливим жестом сіпнув на грудях останки лахміття, що колись були сорочкою. Посмикане в гущавині, спопеліле вереття обсунулося миттю з тіла, мов порох, звіяний вітром з каменя.

Ми перший раз у житті бачили голе жіноче тіло. Ми досі навіть не прочували його таким, яким воно неждано нам об'явилося. Дивовижна примара, що являлася іноді в неспокійнім дівчацькім сні, що її з відразою виштовхували геть із свідомості, що про неї стидалися навіть думати й не хотіли признатися перед самими собою до її приви́ддя, була багато різна від дійсної постаті, котру ми саме оглядали. Наші очі горіли нездоровим вогнем, пальці дрижали, наче в лихоманці, а вряди-годи затискалися майже драпіжно. Чудні почування хвилювали грудьми. Ми мали враження, мовби одночасно сповнювали злочин й обов'язок, гріх і добрий учинок, щось заборонене й щось приказане. Почуття умовності, двобічності сливе кожної речі й кожної події лишилося в нас з цього часу

назавжди. Ця дитяча пригода навчила нас бачити чи не в кожному явищі щонайменше дві сторони, дивитися на кожну дійсність уявну й справжню помірно й відносно. Цей казковий і моторошний день, повний яскравих, одночасно блискучих і гидких уражень, зіставив нам відчуття множини речей, множини дійсностей. Цей незабутній їдко-розкішний вечір уперше вбив клином у наші дитячі голови правду, що всяка вартість є умовна й змінна залежно від перспективи, правду, як усі правди, теж умовну.[18]

Ми шукали на тілі пораненої слідів грому, однак ж сливе що не було. Тільки в кількох місцях виднілися зрідка малі смугляві корости, зрештою, дуже легкого обпіку. Звичайно, блискавка вдарила в дубову розсохату колоду, а дівчина мусила бути в цей скрутний момент уже досить далеко від свого зрадливого захисту. Саме тоді дощ припинив і, мабуть, уже готувалася до повороту. Незважаючи на маловажні рани, лежала тепер безтурботно й не ворушилася. Нам убачалося, що уже не живе. Ти пробував перевірити, чи віддихає, але скоро лиш похилився над нею, обвіяв тебе п'яний запах свіжого тіла, і ти відскочив, жахнувшись, назад. Мені не було навіть на гадці йти слідком за тобою. Лежала перед нами навзніж без ніяких заслон, розгорнувши руки й ноги, німа, безмовна, непорушна, кам'яна й одночасно гаряча від недавнього вогню, неземно невинна, мов уже з другого берега життя й одночасно звіряче нахабна в якому жесті розхилених колін.

Тоді вперше витягнула до нас свої кігті таємниця смерті й полу, потрясла нашими серцями, наче тонкими вітками, станула навпроти нас у всій своїй гостроті й зашепотіла жорстоко до вух: таке є життя, Боже й тваринне. Дві найбільш незбагненні тайни об'явилися нам передчасно в горючому від грому дереві, дві найстарші загадки, й обидві завеликі, щоб могли їх подужати наші дитячі голови. А ми були тільки самі, віддані на власні хлоп'ячі сили. Зрештою, людина завжди є сама, навіть у приязні та любові.[19]

Ми відчували своєрідну дошкульну, болючу, сувору, шорстку, гостру, діймаву, різку, проникливу розкіш, змішану з вразливим, зворушливим стидом. В устах полоскав язик гіркий полин, чули ми терпкий смак

першого глибокого розчарування й млосний запах першого знеохочення. Негадано впала перед нами заслона й відкрилася таємниця. Замість її пізнати, ми зрозуміли тільки її невпійманність і побачили її гидку осоружну наготу.

Думки ходили ходором, у мізку вертлюжило свердлом. Ми стояли мовчки з викидами на обличчі, напівтямучі, що довкола діється.

Спрожогу дівчина ворухнула ногою. Досі піднесене вгору коліно впало нагло вниз. Яка була причина, невідомо. Може, вітер, може, спричинив це закон тяжіння й рівноваги. Друга нога осталася зігнена, як перше.

Несподіваний порух, як нам здавалося, мертвої, відбився в нашій свідомості хвилиною переляку. Ми почули зовсім виразно, як волосся на чубах підноситься нам угору, дибється, дерев'яніє, стає туге, наче шерсть. Коліна захиталися. Якесь сила підвела нас від землі, закрутила нами, наче вертілками, й стусонула нездержливо вперед. Ми кинулися навітки. Не відчували тягару тіла, не відчували втоми ніг, що ними сьогодні перечалапали вже не один кілометр дороги й бездоріжжя. Бігли навскоки поривчастим, дрібним, нерівним підтюпцем. Стихійний, невгамований жах гонив нас сліпма перед себе. Здавалося нам, що біла костиста мертва рука переслідує нас без перестанку, без хвилини відпочинку, без угаву. Вже, вже здоганяє нас... вже, вже хватає за волосся... вже, вже вбиває нігті в шию... вже, вже сіпає за плаття...

Марево вічної таємниці мстилося на нас, що посміли заглянути в її чорні очі. Щось кликало за нами, кугикало, мов сова, пугало, мов пугач, стугоніло, наче порожня бочка, свистало, наче попсована флейта. Щось гукало, щось уживало до задержання, щось скавуліло, наче бита собака, скигло, жебоніло, квило, мов покинуте немовля. Якись вужі сичали під ногами, обпліталися довкола черевиків і намагалися затримати наш розгін. Навкруги горла почули ми щось слизьке, ковзьке, млосне, душливе, скоботливе. Зверещали й бігли далі. Знову оце нестерпне враження дотику чогось вогкого, холодного, лоскотливого.

Терня ранило нам долоні, кущі пробивали колючками тонке літнє вбрання, карлючки ріщі встрявали між поплутані волосинки, сугави колін обтовкувалися, мов м'ячики, об тверді пні й вивернені колоди, мокре листя обліплювало нас, мов перепаски покалічених. Зударення обсипували нас натовками та синяками. Круглі, напухлі, чорні тавра виприскували на чолах.

А біла долоня вже, вже доторкала плечей. Страх виповняв кожну клітину, кожну вітку нервів, підходив від стіп до голови морозом попід шкірою, полоскав чоло холодним потом, тяжів на плечах брилою олива. Німий, сліпий, безумний, тваринний жах малих цуценят перед жорстоким дотиком загадки життя. Відрухова втеча свідомості перед питанням, що, наче скеля, звалилося на наші голови.

Тимчасом повечоріло.

Поволі доспіло чорне яблуко ночі й зернами тіней розсипалося по лісі. Виросли високі стовбури темряви. Виповзли обережно з гущавини, з дуплавин пнів, з клоччя моху й папороті, з заглибин, випорпаних розхристаним корінням, з-під кучугур густого листя, з надбагонного аїру, з крислатих сплетених кущів. Крадькома, визирцем, нишком-тишком, хильцем, причаївшись незавважно. Позолоть дня вилиняла, мов старий килим. Кучеряві тумани піднеслися з чубів дерев, наче з димарів хмари диму. Мутно-сині, сірі, схожі барвою на плісняве залізо. Гойдалися, колихалися, хилилися, поки тьмяним прядивом не обкутали всього. Легкий вітер розмотував їх поплутані повісма й скуйовджені нитки; затирав їхні обриси й розмазував темінь навкруги, немов пензель розпливчасту краску.

Це вечір обсипував крайнебо сивим попелом присмерку. День догоряв на заході золотавим пружком. Вогняний капелюх сонця, що перед хвилиною накривав західний вершок обрію, здійняла ніч лагідною долонею й кинула його за параван[20] гір, наче в плесо ріки. Тільки полум'янопера китиця блиску стриміла ще короткий час понад овидом. Одначе й вона незабаром помутніла, з ясно-золотої стала руда, мосяжна,

пізніше бронзова, накінець чорно-червоним сутінком розплилася в довколишній темряві.

Над скринею світу запало щільно тяжке віко ночі, набиване цвяхами зір. Замкнула його кругла колодка місяці.

Було спокійно. Ліс віддихав широко, вільно по недавньому дощі. Уста пили жадібно свіже повітря, мов джерельну воду. Пахло терпко озоном. Лоскотав слизові оболони приємний чад.

Весняна погідна ніч.

Ми звільнили бігу зовсім безвільно й без застанови. Зрештою, свідомість і воля вже давно не діяли. Утома впала, наче сволок, на малі дитячі плечі. Сколочені, розбурхані думки зацитькував цілющий спокій сну. М'яка долоня ночі гладила наші чола й стирала з них мерзенну вогкість поту. Очі, заслонені млою сліз, не бачили в темнощах нічого. Ми чалапали, очманілі, грузьким болотом. З черевиків текла брудна юха, наче з губки. Закляклі від холоду пальці човплися в них, наче бовкальця в калаталі. Коліна гнулися, мов знесилені пружини. Тіло здригалось від доторків мокрого плаття, що обліплювало нас щільно з усіх сторін. Тугішало, ставало цупке, висіло на нас, мов тяжка бляха.

Бажалося впасти на землю, покласти голови на подушки з чатиння й заплющити невидючі очі, хоч би назавжди. Перевтома пригинала нас додолу, наче в'юнку вільху. Здавалося, що земля розступиться під нами й листя накриє нас, мов тепла пушиста ковдра. Вже, вже западаємося...

Однак страх виринав наново з нетрів підсвідомості. Стоокий, чулий, невгамовний, невтишений, невсипущий. Увижалося якесь дивовижне чортovinня, звичайні дерева перемінялися в стораменні, стоніжні тварюки, галуззя простягало тисячу хватких, зазіхливих, грізних долонь. Казкові змії хлюпали хвостами в млаковинні.

Жахливий вовк вискочив перед нами з гущі й уп'ялив у нас свої страшні балухи, набряклі жадобою крові. Клацає люто зубами. Ей, ні... Це тільки стара дубова колода блищить яскравим порошокном, побіля кує невтомна жовна тупим дзьобом. Не потураємо власним очам та ушам, власному змислові дотику. Перетираємо пальцями слізні очі, дивимося, бачимо, це, мабуть, лише звичайнісінький пень, доторкаємо його руками, розтираємо в жмені трухло, розсипуємо довкола блискучу порошокнявку... і не хочемо вірити. Це не колода, це вовк... це таки справжній вовк... це безперечно вовк... це напевно вовк... О, рятунку!

І знов чкурнули ми, відбігли трохи далі й знов безпорадно пристанули. Кудю? Спати.

Пугу... пугу... Зверещав на сосні пугач, зареготав глумливо і стріпнув крилами дощ хвої. Написав своїм летом на небі нечіткі, вигинисті букви. Пугу... пугу... Покотилося далекосяжним відгомоном. Волосся підвелось над чолом. Смерть... смерть... Стукнуло глухо в мізку. Різкий вигук смерті. Звук, що має чорну барву й колючу, гостру поверхню. Гидкий образ, що ми його недавно бачили, переплив дрижанням нервами. Чуємо, що грузнемо в глину. Глибоко, глибоко, аж на дно землі. Корчимося, меншаємо, стаємо малими, смішно малими... Мов дві шпильки, дві мурашки, два зерна піску... Кам'яніємо піщинами в найглибших підземних шарах. Нас уже нема. Яка жорстока розкіш не бути, не існувати...

Знов те саме влізливе, настирливе почуття власної малості. Довкола все безмежно велике, могутнє... Прожогом підриваємося до нового бігу. Дві дрібні, безсилі пташки в велетенській клітці світу. Утікаємо перед самими собою, перед своєю маленькістю. Лопочемо слабими крилами об стіни безвісті, що нас зусюди оточують. Б'ємо п'ястуками об двері невідомого.

Поплутані стежки обмоталися, наче мотуззя, довкола наших ніг. Підсвідомість не дала нам упасти й знайшла несподіваний лік, негаданий вихід із скрутноі небезпеки.

Казка починається так.

Давніми, днедавніми часами за сімома горами, за сімома ріками лиха чарівниця, бісова чаклівниця двоє дітей завела в глухий, таємний, темний бір.

Ще сьогодні пам'ятаю, як мати співним, сонним, одноманітним голосом розказувала довго, довго, похитуючи ритмічно головою.

– У темному борі, в таємному дворі малюки-лиходії жили, що людей в блуд водили, що дітей не любили. В темному, таємному лісі, на порожньому горісі малюки – смішні це були хлопчини, на головах червоні шапчини – баламути манливі пісні вигравали, дітей за руки брали, блимавки їх світили, та й блудними шляхами, безлюдними стежками їх носили. Де кінчався цей бір, тихо спав їхній двір. Це була проста хата, мала, небагата, на курячій нозі стояла, перед дітьми усе втікала, хата-омана, квітками вбрана.

Казка кінчиться так.

Коли надокучили нам герці химерних карликів та їх рухлива хата, ми відштовхнули від себе малих перелесників, метнулися бігцем за їх дімком і гримнули в нього затисненими жменями. Грюкіт пробудив нас. Ми стукали в дійсні двері дійсної хати. Перед нею широка галява, побіля справжня дорога, навпроти високий дуб, а над його верховіттям висить золотий жолудь місяця.

Тиша. Пізня, глибока ніч. Сливе й невдовзі зарання.

Стукаємо. Мовчанка. Кличемо. Мовчанка. Копаємо ногами. Мовчанка.

Безгомінно. Німі двері. Німі стіни. Німі вікна.

Ні шиширхне, ні шубовсне.

Темно, хоч очі виколи.

Навкруги немає жадного світла, жадного вогника.

Ні блимне, ні мигне, ні майне.

Чорна, глуха пустеля.

Хоч гризи пальці.

Хоч бий лобом об стіну.

Знов защеміло в серці безпорадне, боязке, дитяче, невтішне. Ми посідали на поріг, притулилися до себе, пригорнулися, мов двоє писклят, обняли один одного й заплакали голосно, дзвінко, з усієї душі, так, як ще досі цього дня не голосили.

Уперше приснула казка дитинства під жорстоким ударом дійсності. А може, навпаки, сповнилася, тільки перестала бути казкою. Ми стрінули справжню казку, але неказкову.

Знічев'я заскреготів над нашими головами ключ. Золотий жолудь місяця впав з дуба на землю.

Відчинилися обережно двері, й станула на порозі молода дівчина... та сама, що ми її недавно знайшли вбиту громом. Мала на собі нову сорочку, а в долоні тримала ліхтарню.

.....

Ігоре, скажи мені, чи справді бувають чуда. Ти на другому березі знаєш це краще.

А може, вчинити чудо є власне найлегше? Скільки разів дійсні події є більше заплутані й дивні, чим десятки чудес. Де є таємна пружина механізму життя? Чи оці всі примхи, каверзи, химери, вереди, що ми їх називаємо випадками, мають узагалі яку-небудь пружину? І, може, саме тому життя є гарне.

У тій своїй безпанській вередливості, у тій ніким не кермованій, химерній грі, у тій необлічальності пригоди, у тій загадочній змінливості, у тій бунчужній зачіпливості, у тій солодкій розкоші небезпеки. Коли б дійсно кожною найменшою подією керувала з стислою послідовністю одна непомильна рука, життя втратило би свій чар, свій безглуздий глузд. О божественна, велична Пригодо, найвища мріє юності! О, яке надлюдське щастя чути, що ти від нікого не залежиш, тільки від нас, і що також ми від нікого, від нікого не залежимо, лишень від твоєї примхи. Пригодо! Будь для мене завжди найдивніша, найзмінніша, найхимерніша. Яка хиха насолода бути тільки одним звуком незбагненого капричу. Життя має вартість лишень тому, що його основа є невпійманна. Знайомість глузду кожної пережитої події остогидла б нам кожний день.
[21]

1

Змагун – той, хто виступає у змаганні, спортсмен.

2

Яка це приємна річ – могти спізнюватися.

3

Автор повісті забув раз адресу своєї коханої і втратив тому найкращий день А що буде, як душа по смерті забуде адресу до неба?

4

Автор у дитинстві ніколи не хотів пити какао.

5

Справжня розкіш отак стояти собі в хвилях золотого вечора при вікні (руки обов'язково в кишенях від штанів) і співати мурмурандо.

6

Сітківка – волейбол.

7

Джаган – кирка.

8

Штудерні – вишукані.

9

Повість "На другому березі" входить до складу однойменного роману Антонича, написана від імені одного з головних його персонажів – Марка Мартовича (Прим. ред.)

10

Бібула – папіросний папір.

11

Тріолет – канонічна форма вірша на вісім рядків, де повторюється перший рядок у четвертому й сьомому рядку, а другий – у восьмому (фр.).

12

Трохей – хорей, двоскладова віршова стопа з наголосом на першому складі (грец.).

13

Автор застерігається, що його герої не вирішили питання. Перед усім треба би визначити докладніше поняття "вищих вартостей".

14

Пахне злегка Кантом. Мартович починає грузнути в філософію. Видно, не є вродженим повістярем.

15

Надми – дюни.

16

Храбустя – капустяні качани, те, що залишається на полі після того як головки капусти зібрано.

17

Бескет, бескеття – гірський обрив, а також важкодоступне місце в горах.

18

Герой моєї повісті говорить тепер трюїзм, одначе не забуваймо, що кожний трюїзм саме тому, що є трюїзмом, є завсіди новий. А чи найбільшим трюїзмом не є загальна правда, що кожна правда є трюїзмом? Читачу, ти, певне, знизуєш плечима.

19

...що Мартович у найбільш дратуючій місці свого оповідання перестрибує ні сіло ні впало до загальних міркувань. Автор повісті також невдоволений на непоправного свого героя, але кращого не міг знайти. Це вже така вдача Марка, така його письменницька снага. Простіть неприкаяному нишпоркові у власних думках!

20

Параван – ширма.

21

Це є думка героя повісті, а не автора. Зрештою, хіба кожна справді молода людина знає, що це є бунт проти детермінізму.